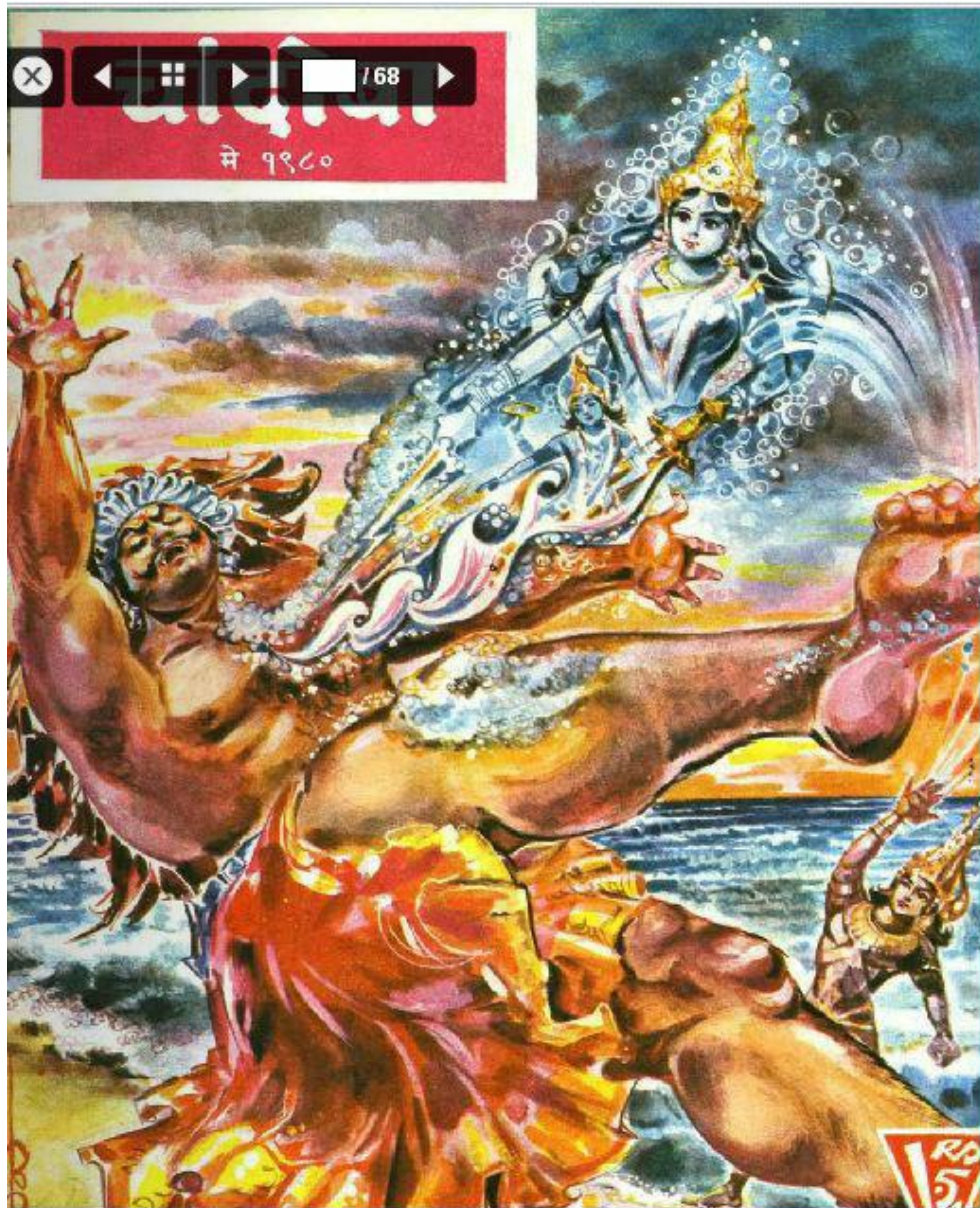

मे १९८०

प्रश्नोत्तरे

एस. वेणुगोपाल, मछिलीपट्टणम्

प्र. पृथ्वीच्या गुरुत्वाकर्षणाचे क्षेत्र पार करून गेल्यावर कोणतीही वस्तू अंतरिक्षातच राहून जाते म्हणतात. तरमग 'स्कायलॅब' या आकर्षण क्षेत्रात पुन्हा कां आले?

उ. : पृथ्वीच्या गुरुत्वाकर्षणाबाहेर पूर्णपणे गेलेली वस्तू चंद्राच्या आकर्षण क्षेत्रात जातांच ती चंद्राच्या गुरुत्वाकर्षण शक्तीमुळे प्राप्त होणाऱ्या वेगाने चंद्राच्या चारी बाजूला फिरत चंद्राचा एक उपग्रह होऊन जाते. वेग आणखी जास्त असेल तर सूर्याच्या आकर्षणामुळे सूर्याच्या चारी बाजूला फिरू लागते.

कोणतीही वस्तु भूमीच्या गुरुत्वाकर्षणाबाहेर जावयाची झाल्यास ती भूमीपासुन कित्येक हजार मैल गेली पाहिजे. 'स्कायलॅब' गुरुत्वाकर्षणाच्या परिधीतच होती. परंतु तिचा वेग भूमीच्या आकर्षण शक्तीला रद्द करून जाण्याइतका असल्याकारणाने ती पृथ्वीच्या चारी बाजूला फिरत राहिली, तशी ती राहली नाही आणि पृथ्वीकडे येऊ लागली म्हणजे तिचा वेग क्षीण झाला म्हणावयाचा. दुसरे कारण असायला जागाच नाही. पृथ्वीच्या चारी बाजूला (रॅकेटच्या मदतीशिवाय) फिरणाऱ्या वस्तूचा वेग कमी व्हायला कारण ती फिरत असलेल्या कक्षेत हवा विरळ असण्याचीही शक्यता आहे; नाहीतर आकाशात फिरणाऱ्या एखाद्या उल्काचा स्पर्श झाल्याने वेग कमी झाला असेल.

प्र. : डार्विनच्या विकास सिद्धांताप्रमाणे माकडापासून मानव झाला हे आपल्याला कळते. परंतु अद्यापी वानर जाती अस्तित्वात आहे. तशीच पूर्वी कधी राक्षस जातीतला थोडातरी भाग असायला होता नाही का? तरमग आहे का कोठे?

उ. : माकडापासून मानवाचा जन्म झाला हे मत तर आपल्या आज्यांचेही आहे. कोणत्यातरी मूळ जातीतून माकडे, वानर व मानव निरनिराळे विकास पावते. त्या मूळ जातीत काही वानरांची लक्षणे तर काही मानवांची लक्षणे होती. ती लक्षणे निरनिराळी विकसित होऊन त्यांपासून माकडे, वानर, वनमाणूस या रूपात विकसित झाले असे शास्त्रज्ञांचे मत आहे. (वानर म्हणजे apes; त्यांना शेपूट नसते. मागच्या पायांवर ते उभे राहाते व पुढच्या पायांचा हातासारखा उपयोग करू शकते.)

राक्षस जाती मानवाच्या विकासातील एक स्थिती असल्यास ती नष्ट झाली असल्यास नवल नाही. विकास पावत असताना माकडांच्या व वानरांच्या जाती नष्ट झाल्या तशा!

अघटित अनपेक्षित

[८१]

भुताची गोष्ट ऐकून राजाने ब्राह्मणांना बोलावून विचारले–"गुरुजी! मला तीन स्तने असलेली मुलगी झाली आहे. यापासून काही अशुभ होणार असेल तर त्यापासून वांचविण्यासाठी मी काय करावे असे आपले मत आहे?"

"राजा, कोणतेही व्यंग असलेली स्त्री नीतिनियम उल्लंघन करणारी असते व ती पतीच्या मरणाला कारण होते. तीन स्तने असलेल्या मुलीचे तोंड पाहिल्यास पित्याला मरण येते. म्हणून महाराजांनी त्या मुलीचे तोंडही पाहू नये. ती दृष्टी-आड राहील याची काळजी बाळगावी. तिचे लग्नाचे वय झालं की तिचे लग्न करून त्या जोडप्याला राज्याबाहेर पाठवून द्यावे. असे केल्यास आपल्याला इह-लोकात अपकीर्ती आणि परलोकात दुःख सोसावे लागणार नाही." ब्राह्मणांनी भविष्य वर्तवले.

त्यानी सांगितल्याप्रमाणे केले. मुलगी-वयात आल्यावर राजाने दवंडी पिटवली–"महाराजांच्या तीन स्तनें असलेल्या मुलीशी जो कोणी लग्न करील त्याला एक लक्ष सुवर्णमुद्रा दिल्या जातील. लग्न होताच दोघांना राज्याबाहेर पाठविण्यात येईल."

ती दवंडी ऐकून कोणीही राजकन्येशी विवाह करण्यास पुढे आला नाही. तिच्याशी विवाह केल्यास मरण चुकणार नाही, हे प्रत्येकाला माहीत होते. म्हणून सर्व भीत. पिढ्यान्‌पिढ्या दारिद्र्य भोगणारासुद्धा कोणी तिच्याशी लग्न करायला धजला नाही. राजकन्या वाढत गेली तसतसे तिचे सौंदर्य वाढत गेले. परंतु तिला मोकळेपणे

हिंडतां फिरतां येत नव्हते. दररोज राजधानीत दवंडी पिटविलीजात होती.

एके दिवशी राजधानीत एक आंधळा भिकारी भिक्षा मागायला रस्त्यात हिंडू लागला. त्याला वाट दाखवायला त्याच्याच गावचा एक कुबडाही बरोबर होता.

ती दवंडी ऐकून आंधळा कुबड्याला म्हणाला–"मला त्या दवंडी वाजविणाऱ्याकडे घेऊन चल. मी त्या राजकन्येशी लग्न करतो. बायको कशी का असेना, मला एक लक्ष सोन्याची नाणी मिळतील आयुष्य सुखाने घालविता येईल! त्यानंतर मरण आले तरी हरकत नाहीं. माझ्यासारख्या आजन्मभिकाऱ्याला मरण सुद्धा मोक्षासारखे सुखाचे आहे. चार दिवस जिवंत राहीन ते दिवस तरी सुखाने राहतां येईल!"

मंथरक नावाचा कुबडा आंधळ्याला दवंडी वाजविणाऱ्या जवळ घेऊन गेला.

आंधळा दवंडी वाजविणाऱ्याला म्हणाला–"महाराज आपल्या राजकन्येचा विवाह माझ्याशी करून द्यायला तयार असतील तर मी तिच्याशी लग्नाला तयार आहे."

दवंडी वाजवणारा नोकर आंधळ्याला महाराजांकडे बोलावून घेऊन गेला.

"मी सांगितल्याप्रमाणे अटी मान्य करून लग्नाला जो कोणी तयार असेल तो आंधळा, पांगळा, अस्पृश्य कोणीही असो त्याने माझ्या मुलीशी लग्न करून राज्याबाहेर निघून गेले पाहिजे. त्याला मी मुलीबरोबर एक लक्ष सुवर्ण मुद्रा भेट म्हणून देईन." राजा म्हणाला.

राजाच्या आज्ञेप्रमाणे नोकरांनी आंधळ्याला नदीवर नेऊन त्याला आंघोळ घातली व त्याला उत्तम वस्त्रे घालायला दिली आणि शास्त्रोक्त विधीने राजकन्येशी त्याचा विवाह करून देऊन त्याच्या हातात एक लक्ष मोहोरा दिल्या. नंतर त्याला व त्याच्या बायकोला नावेत बसवून यमुना नदीपार पोचते केले. त्याच्याबरोबर कुबड्याला सुद्धा नदीपार पोचविण्यात आले. नाववाला त्यांना नदीपार राज्याच्या हद्दीबाहेर पोचवून परतला.

ते एका मोठ्या नगरात पोचले. तेथे त्यांनी एक मोठी हवेली स्वतःच्या राहण्यासाठी ठरवून घेतली आणि त्यात आनंदाने राहू लागले. आंधळा दोन वेळ खाणे आणि झोपणे याशिवाय काही करीत नसे. कुबडाच घरातली सर्व कामे करी. हळूहळू कुबडा आणि राजकन्या या दोघांमध्ये संबंध वाढू लागला.

ती एकदां आपल्या प्रियकराला म्हणाली–"आपण या आंधळ्याला वाटेला लावले तर आपल्याला सुखाने आयुष्य घालविता येईल. म्हणून तू काहीतरी जालिम विष घेऊन ये. ते मी आंधळ्याच्या खाद्यपदार्थात घालीन."

कुबडा विषाच्या शोधार्थ हिंडत असतां त्याला एक मेलेला नागसाप दिसला. तो त्याला उचलून घेऊन घरी गेला आणि राजकन्येला देऊन म्हणाला–"तू हा साप तुकडे तुकडे करून शिजव. खूप मसाला घाल व मासळी शिजवली असल्याचे सांगून आंधळ्याला वाढ. त्याला मासळी फार आवडते. तो खूप खाईल व गार होऊन जाईल." असे सांगून तो दुसऱ्या कामाला निघून गेला.

राजकन्येने कुबड्याने सांगितल्याप्रमाणे साप शिजविला व पळी घेऊन आंधळ्याकडे जाऊन म्हणाली–"प्रियकरा, आज मी आपल्याला आवडणारी मासळी शिजविली आहे. मी नदीवर जाऊन पाणी घेऊन येते. तुम्ही येथे बसून ही सागुती ढवळीत बसा."

आंधळा ओठ चाटीत चमचा घेऊन आनंदाने चुलीजवळ बसला आणि सागुती ढवळू लागला. नागसापाच्या अंगातून विषारी वाफारे बाहेर येत होते. त्यामुळे डोळ्यांच्या मोतिबिंदूचे आवरण विरघळू लागले आणि त्याला हळूहळू चांगले दिसू लागले.

त्याने सागुती पाहिली. ती माश्यांची नसून सापाचे तुकडे असल्याचे त्याला कळले. तो चकित झाला–"हे मी काय पाहातो आहे? हा साप शिजवीत होती ती आणि मासे शिजवते म्हणाली होती की! असे खोटे कां बोलली बरे? सर्व कळते आहे आता! या तीन तीन स्तनं असलेल्या स्त्रीमध्ये पातिव्रत्य कोठून असणार? ती त्या कुबड्याच्या किंवा आणखी कोणाच्या तरी नादी लागली असणार आणि माझा काटा काढून टाकण्यासाठी त्यांचा हा डाव असणार! तर मग आपण आंधळ्याचे सोंग करून खरं काय ते पाहून तिची चूक तिच्या गळ्यात बांधली पाहिजे." असा विचार करून तो आंधळाच असल्याचे सोंग करायचे ठरवून भाजी ढवळीत राहिला.

नंतर काही वेळाने कुबडा व राजकन्या घरी परतली. आंधळ्याला दिसत नाही असे मानून त्यांच्या प्रेमलीला चालू झाल्या. ते पाहून जवळ कोणतेही आयुध नाहीसे पाहून सवयीप्रमाणे चाचपडून पाहू लागला. तरी तिकडे त्यांचे लक्ष गेले नाही.

आंधळ्याने चटदिशी उठून कुबड्याला उचलून गरगर फिरविले व राजकन्येच्या उरावर जोराने आपटले आणि दोघांना एक जोराचा ठोसा देऊन ठार करण्याचे ठरविले. परंतु गंमत अशी की राजकन्येचा तिसरा स्तन दाबला जाऊन अदृश्य झाला आणि कुबड्याचे कुबड जाऊन पाठ सरळ झाली.

अशा तऱ्हेने दैव अनुकूल असल्या कारणाने राजकन्या, कुबडा व आंधळा परस्परांना ठार करण्याच्या प्रयत्नात परस्परांचे हित करण्याला अनायास कारण झाले.

भल्लूक मांत्रिक

[२१]

[कालीवर्माने भुयाराच्या वाटेने जाऊन बैराग्यांच्या हातातून मंत्रदंड घेतला. त्यानंतर ते सर्व जितकेतू राजाच्या उद्यानात पोचले. त्यावेळी तेथे राजा व मायावी मर्कट आले. राजाने बैराग्यांना तेथे येण्याचे कारण विचारले. परंतु गुरु बैरागी फक्त "मंत्रदंड" आणि "रंगूघोट" एवढेच बडबडत ओरडू लागला. पुढे–]

गुरुबैरागी म्हणाला ते राजाला कळले नाही. त्याने संतापून विचारले–"अरे मूर्ख संन्याशा! तू ही काय बडबड चालविली आहेस? मंत्रदंड कोठे आहे? आणि हा रंगूघोट कोण?"

गुरुबैरागी थोडा थांबून म्हणाला–"महाराज, मी बैरागी आहे. मला संन्यासी म्हणून माझा अपमान करू नका. संन्यासी निराळा असतो आणि बैरागी निराळा. त्यांच्यातला फरकसुद्धा आपल्याला माहीत नाही का?"

ते उत्तर ऐकून राजा जास्तच चिडला. तो काही बोलणार इतक्यात मध्येच मायावी मर्कट संतापून दात किचकिच करीत म्हणाले–"काय रे कपटी बैराग्या! फुकटच्या गप्पा सोड आणि मुद्याची गोष्ट काय ती बोल! माझ्या हातातून मंत्रदंड चोरून नेणाराला तू पाहिले आहेस का?"

गुरुवैराग्याने मायावी मर्कटाकडे चकित होऊन पाहिले व नंतर आपल्या शिष्यांकडे वळून म्हणाला–"हाच का रे तो चंद्रशिला नगराची प्रधानकी बळकावून बसणारा?"

"होय, गुरुवर्य! हेच ते मर्कट अमात्य!" दोघां शिष्यांनी एकाच स्वरात उत्तर दिले. तेव्हां मायावी मर्कट बैराग्यावर तलवार उपसून धावले. परंतु स्वतःला सावरून त्याने तलवारीचा वार करण्याऐवजी आपल्या शेपटीचा चाबूक बैराग्याच्या पाठीवर इतक्या जोराने मारला की बैरागी जमिनीवर पडला. नंतर दरडावून म्हणाला–"अरे ए, जोगाड्या! बोल लौकर काय ते, नाहीतर तलवारीचाच प्रयोग करीन."

शेपटीचा फटका बसल्याने जमिनीवर पडलेला गुरुबैरागी उठून स्वतःला सावरीत शिष्यांकडे पाहू लागला. मोठ्या शिष्याने फार घाबरल्याचे दर्शवीत सल्ला दिला–"गुरुवर्य! खरे काय ते सांगून टाका ना? आपल्याला इनाम मिळेल. राजधानीच्या उत्तरेकडे जी धर्मशाळा आहे तिच्या समोरच्या वाड्याचा मालक रंगूशेट याच्याकडेच नाही का आपण तो मंत्रदंड पाहिला?"

गुरुबैरागी काही उत्तर देणार तेवढ्यात 'किचकिच' करीत मायावी मर्कट थोडे हसले व म्हणाले–"मूर्खा! तूच सर्व सांगितलेस, गुरूला काही सांगायला ठेवलेसच कोठे? तरमग ए राजा! लगेच शिपायांना पाठवून रंगूशेटकडून तो मंत्रदंड मागव!"

राजाने जोराने टाळी वाजवली. लगेच एक शिपाई धावत पुढे आला. राजाने त्या बैराग्याकडे बोट दाखवून त्याला आज्ञा केली–"तू याच्याबरोबर जा आणि राजधानीतल्या रंगूशेटकडे मंत्रदंड आहे तो घेऊन ये."

शिपाई बैराग्यांबरोबर तेथून निघणार किल्ल्याच्या भिंतीच्या पलीकडे शंखनाद ऐकू आला. तत्काळ मायावी मर्कट उडी मारून म्हणाले–"अरे राजा! तो शंखनाद ऐकू आला का? तो वाजविणारेच तर माझे

गुरुवर्य मिथ्यामिश्र आहेत. आता आपल्यावरची सर्व संकटे संपलीच समज! माझे गुरु, आपले शत्रू भल्लूक मांत्रिक व त्याच्याबरोबरचा तो राजा दुर्मुख, कालीवर्मा आणि राक्षस उग्रदंड सर्वांचा सर्वनाश करतील. आतां तू चक्रवर्ती राजा होणार!" असे म्हणत मायावी मर्कट किल्ल्याच्या भिंतीकडे निघाले.

जितकेतू राजाने मायावी मर्कटाचा खांदा धरून त्याला थांबविले व म्हणाला–"ऐक रे, अमात्या! माझे सैनिक, सामंत सूर्यभूपती, राक्षस उग्रदंड आणि भल्लूक मांत्रिक व त्याचे साथीदार यांच्या पासून आपण या किल्ल्याचे संरक्षण कसे काय करणार? तूसुद्धा जवळ राहिला नाहीस तर मला याप्रसंगी सल्ला द्यायला कोण मिळणार? आपण मंत्री जीवगुप्ताचा अपमान करून त्याला हाकलून लावले ही मोठी चूक झाली.

"राजा, तुला स्वतःची भीती असण्याचे कारणच नाही. तू अगदी निश्चित रहा?" असे म्हणत मायावी मर्कट तेथून पळालेच.

झुडपाआडून कालीवर्मा हे सर्व पहात व ऐकत होता. बाहेर यायला हीच संधी उत्तम आहे असा विचार करून तो झुडपाबाहेर येणार तेवढ्यात सामंत सूर्यभूपती धापा टाकीत धावत येऊन म्हणाला–"महा-

राज! मला आत्तांच आपल्या किल्ल्याकडे निघाले पाहिजे. कारण मला आत्तांच कळले की, एक राक्षस आणि शंखनाद करीत एक मांत्रिक किल्ल्याचा तट फोडून किल्ल्यात प्रवेश करण्याचा प्रयत्नात आहे म्हणे. किल्ल्यात माझी बायको, मुलगी व थोडे सैनिक फक्त आहेत."

राजा जितकेतू आश्चर्य चकित होऊन म्हणाला–"मला ही सर्व काहीतरी फार मोठी भानगड दिसते आहे. एक राक्षस आणि भल्लूक मांत्रिक माझ्या किल्ल्यावर हल्ला करायला येऊन पोचले आहेत आणि हा दुसरा मांत्रिक आणि दुसरा राक्षस ही काय भानगड आहे?"

सामंत सूर्यभूपतीही गोंधळला. तो चारीबाजूला त्याच स्थितीत पाहू लागला. तितक्यात झुडपाआडून कालीवर्मा बाहेर येऊन म्हणाला–"महाराज! मी यावेळी आपला शत्रू नाही. आपण तलवार उपसू नका. यावेळी आपण केवढ्या मोठ्या संकटांत सांपडलां आहां, आपल्या मला त्याची पूर्ण कल्पना आहे. कदाचित आपल्याला कळलेही नसेल की ते मायावी मर्कट किल्ल्याच्या भिंतीवरून उडी मारून बाहेर निघून गेले आहे!"

जितकेतू राजा आश्चर्यचकित होऊन कालीवर्मा म्हणाला ते ऐकत व त्याच्याकडे पहात नुसता उभा राहिला. नंतर त्याने विचारले–"तू कालीवर्माच नाही का? मी पूर्वी तुलाच नाही का शिरच्छेदाची शिक्षा फर्मावली होती?"

तो प्रश्न ऐकून कालीवर्मा थोडा हसला, पण नंतर म्हणाला–"महाराज, ती गोष्ट आता फार जुनी झाली आहे. त्यावेळी आपल्या मनात आपण राजे असल्याचा गर्व होता आणि यावेळी आपण संकटात सापडल्याने गांगरून गेला आहां!"

जितकेतूने सामंत भूपतीकडे संशयी मुद्रेने पहात विचारले–"कालीवर्मा! तरमग दोन राक्षस आणि दोन मांत्रिक ही काय भानगड आहे?"

"महाराज, या सर्व गडबडीच्या मुळाशी दोन मांत्रिकांचे परस्परांशी वैर आहे. ते परस्परांवर सूड घ्यायच्या प्रयत्नात आहेत. ते दोघे ब्रह्मपुत्र नदीच्या उगमाजवळच्या भल्लुकेश्वरीचे भक्त आहेत. त्यांच्यापैकी एकाचे नाव भल्लूकपाद आहे. त्याचाच शिष्य भल्लूक मांत्रिक इकडे आला आहे. दुसरा मिथ्यामिश्र नावाचा एक तांत्रिक आहे. मायावी मर्कट त्याच्या शिष्यांपैकी एक आहे. आतां राहिले राक्षस. ते दोघे सख्खे भाऊ आहेत. त्यांच्यापैकी एक उग्रदंड आमच्याबरोबर आहे. त्याचा भाऊ कालदंड याला मिथ्यामिश्र तांत्रिकाने बंदी करून ठेवले आहे." कालीवर्माने म्हणाला.

कालीवर्मा अजून बोलतच होता, मध्येच सूर्यभूपती म्हणाला–"महाराज, तोच तांत्रिक त्या दुसऱ्या राक्षसाला बरोबर घेऊन माझ्या किल्ल्यावर हल्ला करायला गेला असणार. म्हणून मला निरोप द्या." असे सांगून सूर्यभूपती निघून गेला.

राजा जितकेतू काळजीत पडल्यासारखा कालीवर्माला म्हणाला–"वर्मा! तुला काय वाटते? तू पुढे काय करणार? आणि काय रे, तुझ्या एका हातात मंत्रदंड आहे आणि तू दुसऱ्या हाताने तलवार उपसशील. मी राज्यकारभार पाहण्यात किती कमकुवत असलो तरी खड्ग-युद्धात कोणासमोर मान तुकवणार नाही. तू माझ्यावर कशाचा प्रयोग करणार आहेस?"

कालीवर्माने मंत्रदंड जमिनीवर फेकला व तलवार उपसून तीही दूर फेकली. नंतर म्हणाला–"महाराज! मी यांपैकी एकाचा-ही प्रयोग आपल्यावर करणार नाही. आपल्या राज्यात जे अन्याय व अत्याचार होत आहेत त्यांची जबाबदारी आपल्याला सल्ला देणाऱ्या सर्व मंत्र्यांवर आहे. परंतु यावेळी आपल्या राज्यावर मांत्रिकांचे आणि राक्षसांचे जे संकट आले आहे, त्यांच्यापासून आपले व राज्याचे रक्षण करण्याची जबाब-दारी माझ्यावरही आहे."

ते ऐकून जितकेतू राजा खूष झाला. खाली पडलेली तलवार कालीवर्माच्या हातात देऊ लागला, त्याच वेळी भुयाराच्या वाटेने समोरून राजा दुर्मुख आणि त्याच्या पाठीमागून भल्लूक मांत्रिक बाहेर आले.

दुर्मुख गर्जत तलवार उपसून म्हणाला–"कालीवर्मा, आम्हांला वाटत होते की तू कोणत्यातरी भयंकर संकटात सापडला असा-वास. परंतु तू या जितकेतू राजाला इतका वेळ जिवंत कसा काय सोडलास? तरमग मी ते काम आत्तां पुरे करतो." असे म्हणत दुर्मुख राजा जितकेतूच्या अंगावर धावला.

कालीवर्माने विद्युत्वेगाने आपल्या तल-वारीने दुर्मुख राजाची तलवार अडवीत

दुर्मुख राजाला समजावून सांगितले–"राजा दुर्मुखा! घाई करून कसें चालेल? याच जितकेतू महाराजांची सेवा करीत माझ्या वडिलांना वीरगती प्राप्त झाली होती. ते विसरून मी जर आपल्या मालकाचा वध केला तर तो स्वामिद्रोह होईल. ते फार मोठे पाप आहे!"

दुर्मुख संतापून काही म्हणणार इतक्यात भल्लूक मांत्रिक जमिनीवर पडलेला मंत्रदंड उचलून म्हणाला–"कालीवर्मा! शाबास, तू माझा मंत्रदंड परत मिळविलास! माझे गुरु भल्लूकपाद यांचा हाडवैरी तांत्रिक मिथ्यामिश्र कालदंड राक्षस व त्याचा शिष्य जंबुकेश्वर यांना बरोबर घेऊन या प्रदेशात आला आहे. म्हणून मला शंका आहे की तो माझ्या गुरुवर्यांचे काहीतरी बरे वाईट करूनच इकडे आला असणार. म्हणून आपण तत्काल भल्लूक पर्वताच्या दिशेने प्रयाण करणे आवश्यक आहे."

"आपण तिकडे निघून गेला तर त्या तांत्रिकाला इकडचे सर्व रान मोकळेच मिळणार! त्याला आपण आळा घातला पाहिजे. तांत्रिक सूर्यभूपतीच्या किल्लयावर हल्ला करायला गेला असल्याचे मी ऐकतो. त्या किल्लयात तसे मोठे सैन्यही नाही!" कालीवर्मा म्हणाला.

भल्लूक मांत्रिक चिडून म्हणाला–"हे सर्व मी भुयाराच्या तोंडावर भुयारात पाऊल टाकण्यापूर्वीच आपल्या किल्लयाकडे भरधांव पळणाऱ्या सूर्यभूपतीच्या तोंडून ऐकले आहे. मी एकच विचारतो, या राजा व सामंतांच्या भांडणात आपण सर्वांनी पडायचेच कारण काय?"

कालीवर्मा रागाने मांत्रिकाकडे पहात म्हणाला–"मी याच राज्यात जन्मलो आणि लहानाचा मोठा झालो. सर्वात आधी या राज्याचे व येथील शासकांचे हित पाहणे माझे आद्यकर्तव्य आहे. तिकडे दुर्लक्ष करून दूर कोठे डोंगराच्या कोपरात राहणाऱ्या मांत्रिकांच्या मदतीला धावणे कोणत्याही तऱ्हेने नीतिसंगत होणार नाही."

ते उत्तर ऐकून भल्लूक मांत्रिक चकितच झाला. म्हणाला–"माझ्या शिष्या कालीवर्मा! तू इतक्या लौकर इतका कसा काय बदललास? जितकेतू राजा म्हणाला ते ऐकून तू फसू नकोस की हा राजा मंत्रदंड आणून देणाराला आपली दत्तक राजकन्या देऊन तुला आपला वारस करील."

"मी जे म्हणालो त्याच्याशी मी वारस होण्याचा किंवा दत्तक राजकन्येशी माझा विवाह होण्याचा काही एक संबंध नाही. मी मंत्रदंड महाराजांना दिला नाही. आपल्याला दिला, हे लक्षात असू द्या." असे म्हणत कालीवर्माने राजा जितकेतूकडे हेतूपूर्वक पाहिले.

राजा जितकेतू मान हालवून म्हणाला–"येथे हजर असलेला राजा दुर्मुख आपल्या समोर..." पुढे तो काही म्हणणार इतक्यात उग्रदंड राक्षस आपली दगडी गदा घेऊन गर्जना करीत भुयारातून बाहेर आला आणि मोठ्याने म्हणाला–"येथे एकटे दुर्मुख महाराजच नाहीत, मीसुद्धा आहे आणि हा पहा चांडाळ भल्लूकही येतो आहे. आपल्याला जे काही म्हणायचे आहे या सर्वांच्या समोर बोला."

जितकेतू राजा उग्रदंडाला पाहून प्रथम दचकला व थोडा भ्यालाही, परंतु थोडे धाडस करून म्हणाला–"मला मूलबाळ

नाही. म्हणून मी माझ्या मागे कोणाला आपला वारस करायचे याचा विचार करतो आहे. आज अनायास चांगली संधी चालून आली आहे. सूर्यभूपतीची मुलगी माझी दत्तक मुलगी आहे. मी तिचे कालीवर्माशी लग्न करून देणार आहे आणि माझ्या मागे तोच चंद्रशिला नगराचा राजा होईल."

ते ऐकून भल्लूक मांत्रिकाने जयघोष केला–"भल्लूकपाद गुरू की जय!" नंतर म्हणाला–"तुम्ही सर्व वस्तुस्थिती न ओळखता हवेतल्या हवेल्या बांधतां आहां. तो दुष्ट तांत्रिक मिथ्यामिश्र आतांपर्यंत सूर्यभूपतीच्या एकुलत्या एका मुलीला कैद

करून आपल्या डोंगराळ प्रदेशाकडे निघाला असेल. तो भल्लुकेश्वरींच्या पुजेसाठी एका पुजारिणीच्या शोधार्थ आहे."

"मी जिवंत असेपर्यंत त्या तांत्रिकाला ते साध्य होणार नाही." असे म्हणत कालीवर्माने म्यानेतून आपली तलवार उपसली.

"कालीवर्मा, मीसुद्धा तीच प्रतिज्ञा करतो." असे म्हणत उग्रदंड राक्षसाने आपली गदा हात उंच करून धरली.

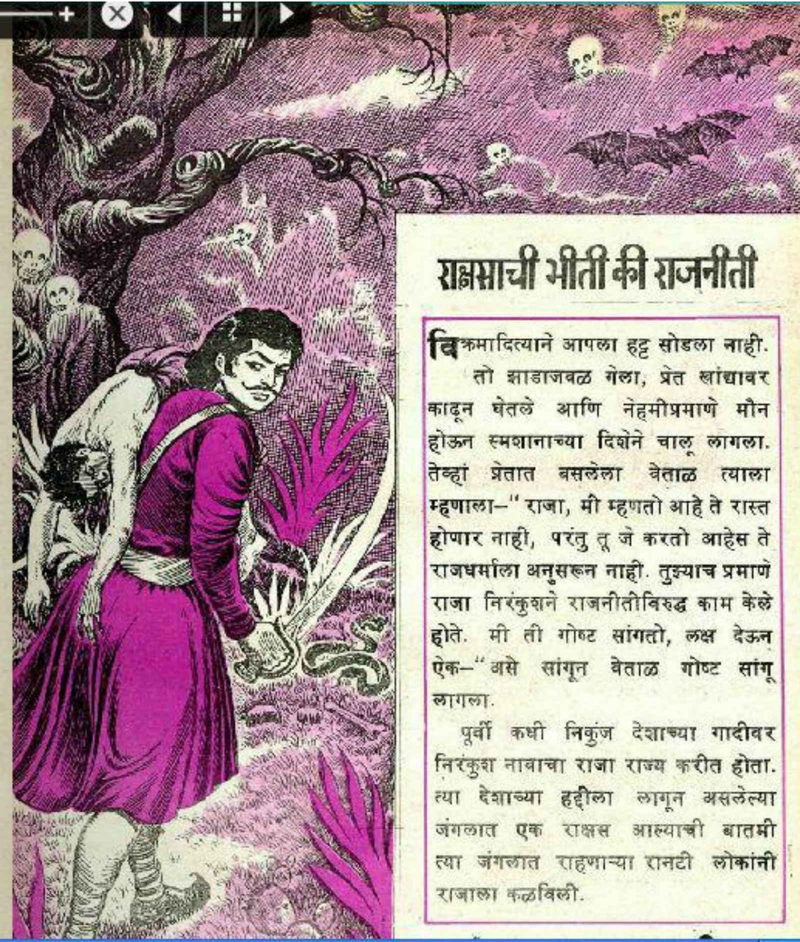
भल्लूक मांत्रिक स्मित करून म्हणाला–"उग्रदंड, तुम्हां दोघांची प्रतिज्ञापूर्ण होवो, हीच माझी पण इच्छा आहे. या प्रयत्नात तू आपला भाऊ कालदंड याला त्या दुष्ट मिथ्यामिश्रच्या तावडीतून सोडव. काही तरी विषारी औषधी वनस्पती खायला घालून त्याने त्याला मुका करविला आणि त्याला आपला विश्वासपात्र दास करून घेतला आहे. तरमग ठीक, मी निघालो." असे म्हणत तो भुयाराच्या तोंडाकडे निघाला.

भल्लूक मांत्रिक भुयाराच्या तोंडासमोर पोचण्यापूर्वी एका झाडाच्या आडून चांडाळ भल्लूक 'शिरीष वन भैरव की जय' म्हणत बाहेर आला. त्याच्या हातात परशू होता. तो म्हणाला–"भल्लूक मांत्रिका! तुझ्या मंत्राने अर्धा भल्लूक आणि अर्धा माणूस झालेल्या या चांडाळाविषयी तू काय ठरविले आहेस? तू, तुझे गुरू आणि मी नावात भल्लूक शब्द असल्याने गैरसमज व घोटाळा होणार आहे. तरमग तू मला प्रथम एक सामान्य माणूस करणार की मी तुझे डोके उडवू?"

भल्लूक मांत्रिक थरथर कांपू लागला. म्हणाला–"तू चांडाळ भल्लूक नाहीस, तू या नगराचा चांडाळ प्रमुख आहेस. तू आतां जाऊन शिरीष वनांत जाऊन ज्यांना शिरच्छेदाची शिक्षा सांगण्यात आली आहे त्यांची डोकी उडव!" असे म्हणत भल्लूक मांत्रिकाने आपला मंत्रदंड चांडाळ भल्लूकाच्या डोक्याला तीनदा लावला आणि विद्युत्वेगाने भुयारात उतरला.

(पुढल्या अंकात संपूर्ण)

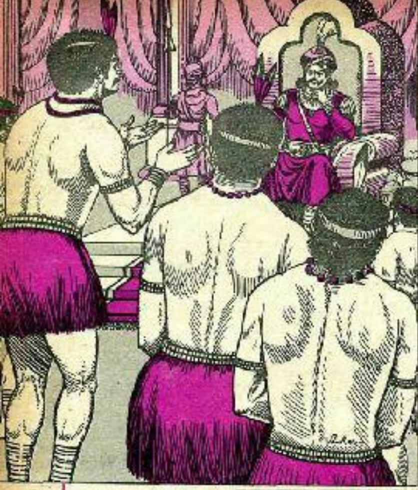

राक्षसाची भीती की राजनीती

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, मी म्हणतो आहे ते रास्त होणार नाही, परंतु तू जे करतो आहेस ते राजधर्माला अनुसरून नाही. तुझ्याच प्रमाणे राजा निरंकुशने राजनीतीविरुद्ध काम केले होते. मी ती गोष्ट सांगतो, लक्ष देऊन ऐक–" असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

पूर्वी कधी निकुंज देशाच्या गादीवर निरंकुश नावाचा राजा राज्य करीत होता. त्या देशाच्या हद्दीला लागून असलेल्या जंगलात एक राक्षस आल्याची बातमी त्या जंगलात राहणाऱ्या रानटी लोकांनी राजाला कळविली.

त्या बातमीवर राजाचा विश्वासच बसेना. तरी राजाने जास्त चवकशी केली तेव्हां त्याला कळले की त्या राक्षसाने जंगली जातीच्या लोकांना कोणत्याही प्रकारे त्रास दिला नव्हता. परंतु ते लोक घाबरून मात्र गेले होते.

नंतर राजाने त्यांना विचारले–"तो राक्षस आहे, हे कशावरून तुम्ही ओळखलेत? तो ताडामाडा एवढा आहे का?"

रानटी लोक म्हणाले–"महाराज, तो तेवढा मोठा नाही, हे खरे असले तरी तो रानटी रेड्या सारखा नक्कीच आहे!"

"परंतु तो राक्षस आहे, हे तुम्ही कसे म्हणता?" राजाने पुन्हां विचारले.

"महाराज, आम्ही स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिले, तो एका झाडाखाली बसून कंदमुळे व फळे खात होता. त्यावेळी जवळच्या झाडीतून एक वाघ त्याच्या अंगावर धावून आला. त्या राक्षसाने वाघाचे मागचे पाय धरून त्याला एका झाडाच्या बुंधावर खूप आपटले आणि ठार केले. तो राक्षस नसेल तर हे राक्षसी काम कोणी माणूस करू शकेल का? त्याच्या हातात धनुष्यबाण किंवा भालाबरछी काहीच नव्हते. तरी तो हरण वगैरे जनावरांना धरून भाजून खातो." रानटी लोक म्हणाले.

राजाने थोडा वेळ विचार केला व म्हणाला–"मला वाटते की तुम्ही विना-कारण भितां आहां! तरी मी त्याच्या विषयी जास्त माहिती काढीन. तो कधी तुमच्या वाटेला गेला तर तुम्ही ताबडतोब मला कळवा. मी तुमचे रक्षण करीन. एवढी हमी दिल्यानंतरही तुमच्या मनाचे समाधान होत नसेल तर तुम्ही राजधानीच्या हद्दीवरच्या भागात येऊन राहा. तुमच्या रहण्याची व्यवस्था करून देतो."

रानटी लोक निघून गेले. परंतु मंत्र्याच्या मनाचे समाधान झाले नाही. त्याने राजाला विचारले–"महाराज! त्या राक्षसाचा कांटा न काढण्याचे ठरले आहे का?"

"तसं काही नाही. पण शंका कसली?" राजाने विचारले.

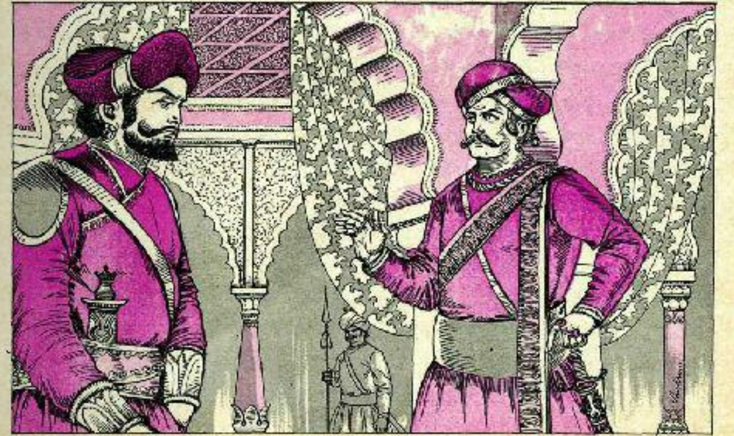
"जी व्यक्ति निःशस्त्र असूनही हिंस्र श्वापदांचा चेंदामेंदा करू शकते ती सामान्य मानवजातीला सुखाने राहू देईल का? त्या व्यक्तीकडे असे दुर्लक्ष करणे राज्याच्या हिताचे ठरेल का?" प्रधानाने शंका केली.

"हिंस्र पशू प्रजेला त्रास देऊ लागल्याचे कळतांच आपण त्यांची शिकार करून त्यांचा कांटा काढतो. परंतु हा राक्षस तर निरुपद्रवी दिसतो आहे. त्याची शिकार करणे योग्य नाही!" राजा म्हणाला.

"महाराज, आपण म्हणालात, ते मला तरी बरोबर वाटत नाही! तो जनावरांशी क्रूरपणे व्यवहार करतो आहे. तो राक्षस आहे आणि मानवजातीचा शत्रू आहे. तेव्हां त्याचा वध करण्यात दोष किंवा हरकत कां असावी?" मंत्र्याने पुन्हां साहस करून आपली बाजू मांडली.

त्यानंतर राजा पुन्हां काही वेळ विचार करीत राहिला व नंतर म्हणाला– "तुम्हांला तसे वाटत असेल तर तुम्ही त्या राक्षसाचा वध करण्यासाठी आवश्यक तो प्रयत्न करा."

मंत्र्याने लगेच उपसेनापतीकडे निरोप पाठवून आज्ञा केली–"सशस्त्र सैनिकांना बरोबर घेऊन जाऊन जंगलातल्या राक्षसाचा शोध काढा आणि त्याला ठार करून त्याचे प्रेत हजर करा!"

त्या उपसेनापतीला भीती नावाची वस्तूच माहीत नव्हती. त्याने हत्तींच्या सैन्यावरही पूर्वी हल्ला करून हत्तींचा संहार केला होता. तो वीस निवडक सैनिकांना बरोबर घेऊन जंगलात गेला. थोडया वेळाने त्यांना राक्षस कोठे आहे हे कळले. पहिल्याने वाघाची डरकाळी ऐकू आली. तेव्हां ते त्या दिशेने चालू लागले. एक व्यक्ती जी दिसायला राक्षसासारखी होती एका वाघाचे मागचे पाय धरून त्याच्या पोटावर, छातीवर व मानेवर लत्ताप्रहार करीत होती. वाघ किंकाळ्या फोडीत रक्त ओकत होता.

राक्षसाने मान वर करून उपसेनापतीकडे व त्याच्या बरोबरच्या सैनिकांकडे पाहिले सर्व सैनिक ओरडत पळून गेले, परंतु एकटा उपसेनापती तलवार उपसून राक्षसाच्या अंगावर धावला. तो राक्षस मानवजातीतल्या मोठ्यात मोठ्या उंच माणसाहून एक वीतभर तरी जास्त उंच होता.

राक्षसाने वाघ मेल्याची खात्री झाल्यावर त्या वाघाचे मागचे पाय धरून त्याला उचलले आणि त्याला दूर झाडापलीकडे फेकून दिले. नंतर हात धुवून सेनापती होता त्या बाजूला येत मानवजातीच्या भाषेत म्हणाला–"तू इकडे कशाला आला आहेस?" सेनापती चकित झाला. म्हणजे हा राक्षस नसून आपल्यासारखाच एक माणूसच आहे तर, असा विचार करून म्हणाला–"मी तुला ठार करायला आलो आहे, तशीच महाराजांची आज्ञा आहे."

"नाही, तू मरण्यासाठी आला आहेस!" असे म्हणत राक्षसाने सेनापतीचा उजवा हात धरून दाबला. सेनापतीची तलवार हातातून गळून पडली. पायाने तिचे तुकडे करीत राक्षस म्हणाला–"आता तू खुशाल परत जा!"

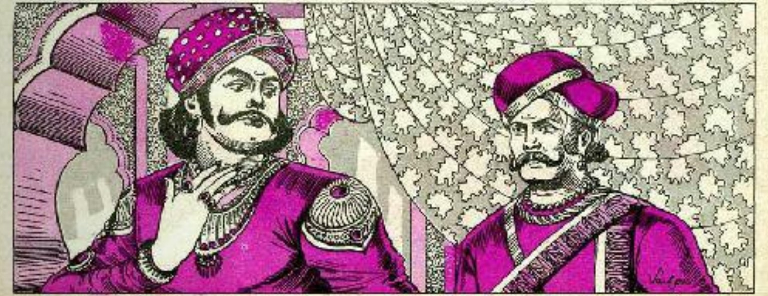
उपसेनापतीने परतल्यावर प्रधानाला घडलेले वृत्त सांगितले. त्याने ते राजाला कळविले व विचारले–"महाराज, पुढे?"

राजा म्हणाला–"आपण काही एक करण्याची गरज नाही. तुम्ही आपापली कामे करा." त्याच्या मते काळजी करण्याचे कारण काहीच नव्हते.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा, राक्षसाच्या बाबतीत राजा निरंकुश इतका बेफिकीर कां होता? की तिकडे त्याला ध्यान द्यायचे नव्हते? राक्षसाशी वैर करणे हे स्वतःच्या पायावर धोंड ओढून घेण्यासारखे त्याला वाटले म्हणून का? तसं पाहिले तर राक्षस हे मानव जातीचे शत्रूच नाही का? कदाचित राजाला रानटी लोक म्हणाले ते खरे वाटले नसावे. परंतु त्याच्या सैनिकांनी राक्षसाला स्वतः डोळ्यांनी पाहिले व त्याच्या अंगात किती शक्ती आहे हे देखील पाहिले तेव्हां तरी राजाने आपले सर्व सैन्य पाठवून राक्षसाचा वध करायला नको होता का? परंतु त्याने तसे कां केले नाही? या शंकेचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"राजाने योग्य तेच केले. राक्षस हे सुद्धा मानवांच्या जातीतले एका जातीचे लोक आहेत. प्रजेत अनेक जातीचे लोक असतात. तेव्हां पुराव्याशिवाय कोणत्याही जाती जमातीला अपराध नसूनही दंड करणे राजनीती विरुद्ध होईल. आपणां सर्वांनाच माहीत आहे की पौराणिक काळात मानवजातीला त्रास देणाऱ्या राक्षसांचा संहार विष्णूने मानवरूप घेऊन केला होता. अपराध करणाऱ्यालाच दंड द्यावा, हा राजधर्म आहे. राक्षस सुद्धा त्या राजाची एक प्रजाच तर होता. त्याला ठार करण्याकरिता आलेल्या एका सेनापतीला सुद्धा त्या राक्षसाने सोडून दिला. अशा परिस्थितीत तो मानव प्रजेला त्रास द्यायला कां येईल? प्रधानाने एका विशिष्ट जातीबद्दल जो द्वेष दर्शविला तोच राजनीती विरुद्ध होता.

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

प्रेमाचा वृथा पुळका

एकदा गणपतराव कसल्यातरी स्पर्शजन्य आजाराने आजारी पडले. त्यांची सेवाशुश्रूषा करायला एकटी सिंधू घरी होती. थोरली वत्सला लग्न झाल्यावर सासरी नांदू लागली होती. अर्थातच सर्व जबाबदारी सिंधूवर होती.

वैद्यबुवांनी गणपतराव वापरतात ती प्रत्येक वस्तू बाजूला ठेवावी, असा सल्ला दिला होता. म्हणून सिंधू डोळे मिटून त्या सल्ल्याप्रमाणे करू लागली. परंतु सिंधू करी ते गणपतरावांना मुळीच खपले नाही. कारण गणपतरावांची ताटवाटी निराळी बाजूला ठेवली जात होती व पथ्य म्हणून त्यांना काही पदार्थ खायला परवानगी नव्हती. म्हणून गणपतरावांना सिंधूचा राग आला. त्यांनी वत्सलेला बोलावून आणण्यासाठी निरोप पाठविला.

वत्सलेला वडिलांची स्थिती कीव येण्यासारखी वाटली. ती त्यांना हवे ते खायला देई. सिंधूने तिला अपथ्य होईल म्हणून सावध केले, परंतु तिच्या बोलण्याकडे थोरल्या बहिणीने दुर्लक्ष केले. वर सिंधूला वत्सलेच्या सासरच्या गावी पाठवून देण्यात आले.

परंतु वत्सला आल्यानंतर गणपतरावांची तब्येत जास्त जास्त बिघडत गेली. वैद्यबुवा घाबरले. गणपतराव पथ्य पाळीत नसावे असा संशय त्यांना वाटू लागला.

मध्यंतरी वत्सलेलाच तो स्पर्शजन्य रोग झाला. तिच्या नवऱ्याला सिंधूकडून सासऱ्याच्या आजाराची पूर्ण माहिती मिळाली होती. तो बायकोला रागावला. त्यानंतर गणपतराव आणि वत्सलेचा वैद्यबुवाच्या सल्लयाप्रमाणे इलाज झाला. दोघं त्या आजारातून बचावली.

मदिरावतीची गोष्ट

कित्येक शतकांपूर्वी घडलेली ही गोष्ट आहे. उज्जयिनी नगरीत यशस्कर नावाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याला शशिभूषण नावाचा मुलगा होता. तो स्वभावाने सुशील आणि दिसायलाही सुंदर होता. गुरुकुलात विद्याभ्यास करीत असतां विजयसेन नावाच्या एका क्षत्रिय मुलाशी त्याची मैत्री झाली.

एके दिवशी विजयसेनाबरोबर त्याची बहीण मदिरावती आचार्यांच्या घरी आली. ती दिसायला अप्सरेसारखी सुंदर होती. तिने प्रथम दर्शनीच शशिभूषणचे मन हिरावून घेतले.

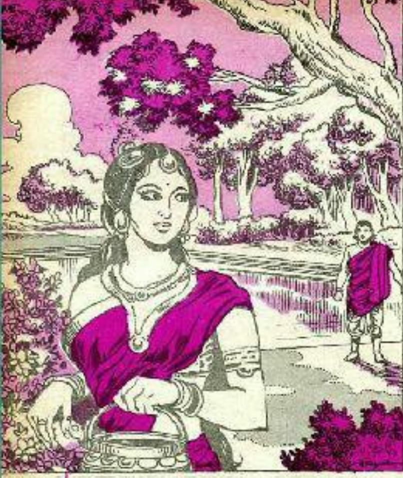
मदिरावतीने घरी गेल्यावर आईजवळ तिच्या भावाच्या मित्राच्या, म्हणजे शशिभूषणच्या सौंदर्याचे बरेच वर्णन केले. म्हणून शशिभूषणला एकदा घरी बोलावून आणायला आईने विजयसेनला सांगितले.

दुसऱ्याच दिवशी विजयसेन आपला मित्र शशिभूषणला आपल्या घरी बोलावून घेऊन आला. विजयसेन वडिलांजवळ बोलत असतां मदिरावतीची धात्रेयी नावाची सखी संधी पाहून एक मोगऱ्याचा हार घेऊन शशिभूषणकडे गेली व म्हणाली–"हा हार माझी मैत्रिण मदिरावतीने खास तुमच्यासाठी ओवून पाठविला आहे!"

शशिभूषणने तो हार घेऊन परत निरोप पाठविला–"तू आपल्या मैत्रिणीला सांग की मी तिच्यासाठी आपला प्राणही अर्पण करायला तयार आहे."

त्या दिवसापासून शशिभूषण व मदिरावती, दोघांमध्ये प्रेम वाढतच गेले.

एके दिवशी एक क्षत्रिय तरुण मदिरावतीच्या घरी आला. त्याने मदिरावतीच्या वडिलांना भेटून मदिरावतीला मागणी घातली. मदिरावतीच्या वडिलांना मदिरा-

वतीचे प्रेम आणखी कोणावर आहे, हे माहीत नव्हते. म्हणून त्यांनी त्या तरुणाला होकार दिला आणि लग्न मुहूर्तही ठरविला.

मदिरावतीचे लग्न ठरल्याचे ऐकल्यावर शशिभूषण आजारी पडला. तो आजार मानसिक होता. एकदा तरी मदिरावतीला भेटता आले तरी पुरे, असे त्याला वाटले. परंतु तशी संधीच मिळाली नाही.

लग्नचा दिवस येऊन ठेपला. मदिरावतीला नहायला घालून तिला वधूची वस्त्रे नेसविण्यात आली. वाजंत्री वाजू लागली व वर मांडवात आला.

अगदी शेवटच्या घटकेपर्यंत शशिभूषणला वाटत होते की हे लग्न टळेल. परंतु ती आशाही फोल ठरली. तेव्हां त्याने आत्महत्या करून घेऊन मोकळे व्हायचे ठरविले.

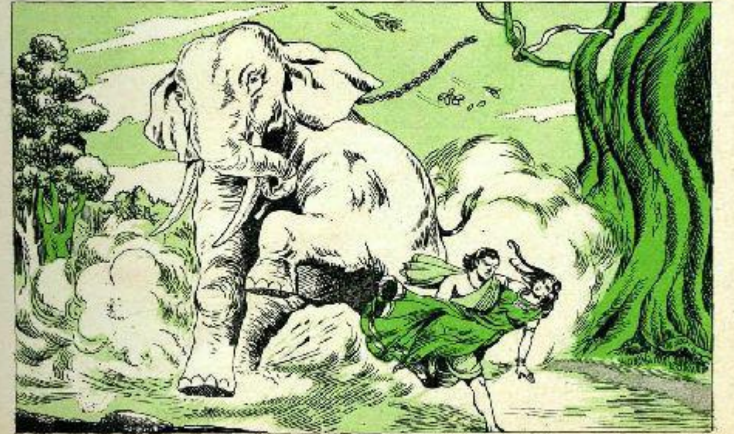
रीतीप्रमाणे बोहोल्यावर पाऊल ठेवण्यापूर्वी मदिरावती आपल्या सखींबरोबर नगराबाहेर देवीच्या देवळाच्या आवारात कामदेवाचे देऊळ होते तेथे पूजेला निघाली. त्या देवळाजवळ जाणाऱ्या वाटेवर एक वडाचे झाड होते. शशिभूषणने त्या झाडाच्या फांदीला फांशी लावून आत्महत्या करून घ्यायचे ठरविले, म्हणजे मदिरावतीला आपले प्रेत तरी दिसेल. असा विचार करून तो त्या वडाच्या झाडाकडे निघाला.

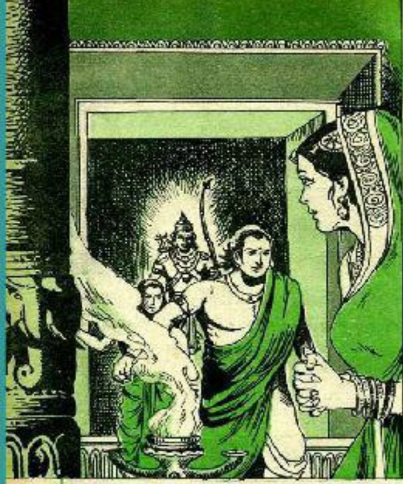
मध्यंतरी मदिरावतीची सखी धात्रेयी त्याच दिवशी उजाडतांच शंखहृद नावाच्या सरोवरावर स्नानाला गेली. त्या सरोवराच्या काठी ती फुले निवडीत होती तेव्हां तिला सोमदत्त नावाचा एक ब्राह्मण तरुण भेटला. तो तिच्याचकडे टकलावून पहात उभा होता. त्याला पाहून धात्रेयी थोडी लाजली

त्याच वेळी दुरून कसला तरी गलका ऐकू आला. साखळदंड तोडून एक मदोन्मत्त हत्ती ती दोघं उभी होती त्या दिशेने येत असलेला दिसला. काय करावे धात्रेयीला कळेना. त्याच वेळी अनोळखी परदेशी सोमदत्तने धात्रेयीला उचलले आणि पळत पळत दूर लोकांची गर्दी दिसली तिकडे धावला.

एवढे धाडस करून आपला जीव वांचविणारा तो परदेशी तरुण कोण त्याची ओळख करून घ्यावीसे धात्रेयीला वाटले. परंतु त्याच वेळी तो मदोन्मत्त हत्ती लोकांच्या गर्दीवर चालून आला. लोक सैरावैरा पळू लागले आणि सोमदत्तपण पळून गेला, थोड्या वेळाने तो धात्रेयीची ओळख करून घ्यायला परतला, परंतु ती त्याला तेथे दिसली नाही. कारण तिच्या मैत्रिणीच्या लग्नाचा मुहूर्त होत आला होता. म्हणून धात्रेयी व सोमदत्त परस्परांना भेटण्याची इच्छा असून परस्परांना भेटू शकली नाहीत.

त्याने ज्या तरुणीचे रक्षण केले ती कोण व कोठे राहाते हे कळायला सोमदत्तला मार्ग सुचला नाही. तरी, काय वाटेल ते करून तिचा शोध काढायचे त्याने मनाशी पक्के ठरविले आणि तो तिच्या शोधार्थ निघाला. बराच वेळ चालत राहल्यावर तो गौरीच्या देवळानजिक आला. तेव्हां त्याला रस्त्याच्या बाजूला एका वडाच्या झाडाला एका तरुणाचा देह लोंबत असलेला दिसला. धाडस करून त्याने झाडावर चढून त्या माणसाला जमिनीवर उतरविले. तो शशिभूषणच होता. त्याने फाशी लावून घेतली होती, परंतु तो मेला नव्हता. बेशुद्ध अवस्थेत होता. सोमदत्त त्याला शुद्धीवर आणण्याचा प्रयत्न करू लागला.

दोघांचे संभाषण चालू असतां दुरून एक मिरवणूक वाजंत्र्यांबरोबर येत असलेली दिसली.

"ती पहा, मदिरावती कामदेवाच्या पुजेसाठी वाजत गाजत येत आहे." शशिभूषण म्हणाला.

"तर मग आपण देवळात गर्भगृहात जाऊन लपून बसू या." सोमदत्ताने सल्ला दिला.

दोघे तरुण कामदेवाच्या मूर्तीमागे लपून बसले. त्यानंतर मदिरावती आपल्या सखींबरोबर देवळात आली. तिने आपल्या मैत्रिणींना बाहेरच रहायला सांगून गर्भगृहात प्रवेश केला. दार आतून बंद करून बारीक आवाजात कामदेवाला म्हणाली–"कामदेवा! माझे एका तरुणावर प्रेम आहे, मग तू माझे लग्न आणखी कोणाशी कां लावून देत आहेस? या जन्मी माझ्या मनाची इच्छापूर्ण झाली नाही तर निदान पुढल्या जन्मी तरी शशिभूषणशीच माझा विवाह करून देण्याचा माझ्यावर अनुग्रह कर." अशी प्रार्थना करून ती आपल्या पदराच्या फांस करून स्वतःच्या गळयाला लावू लागली.

तत्काळ मूर्तीच्या पाठीमागून पुढे येऊन शशिभूषणने तिच्या गळयातला फांस काढून टाकला.

थोडया वेळाने शशिभूषण शुद्धीवर आला. तो उठून बसला व सोमदत्तला म्हणाला–"कोण हो तुम्ही, मला वांचविण्यासाठी एवढी खटपट केलीत, म्हणून विचारतो? माझे पुढील आयुष्य अंधकारमय आहे." असे सांगून त्याने आपली दुःखकथा त्याला सांगितली.

सर्व वृत्त शांतपणे ऐकून घेतल्यावर सोमदत्त म्हणाला–"वेडया माणसा, हा काय रे पुरुषार्थ झाला का? माझेसुद्धा तुझ्याचसारखे एका मुलीवर प्रेम आहे. ती कोण हेसुद्धा मला माहीत नाही. तरी मी तिचा शोधकाढीत सर्व जग पालथे घालणार आहे." एवढे सांगून त्याने आपली प्रेमकथा सांगितली.

सोमदत्तसुद्धा मूर्तीच्या पाठीमागून आला. तो म्हणाला–"आतां आपल्याजवळ बोलत बसायला वेळ नाही. काळोख पडू लागला. शशिभूषण तू आपल्या प्रेमिकेला माझा पुरुषवेष घालायला दे आणि तिला आपल्या गावी बोलावून घेऊन पळून जा. मी तिचे पातळ नेसून बाहेर निघून जाईन."

त्यानंतर सोमदत्त मदिरावतीचे पातळ नेसून आणि तोंडावर भले मोठे घूंघट ओढून गर्भगृहाचे दार उघडून बाहेर आला. सखींना वाटले की मदिरावतीच बाहेर आली. सखींना वाटले की मदिरावतीच बाहेर आली आहे. त्या मंगलगीत म्हणत वाजतगाजत परत आल्या. त्या निघून गेल्यानंतर शशिभूषण व पुरुष वेषात मदिरावती दोघं गाभाऱ्यातून बाहेर आली रात्रभर रानावनातून मार्ग काढीत अचलपूर नावाच्या गावी येऊन पोचली. तेथे एका ब्राह्मणाच्या घरी दोघं उतरली. त्याच गावी एका देवळात त्यांचा शास्त्रोक्त विवाह झाला.

तिकडे मदिरावतीचे सोंग करून सोमदत्त सखींबरोबर परतला तोंपर्यंत धात्रेयीसुद्धा शंखहृद सरोवरावरून परतली होती. आपलं मन मोकळं करायला व सखीजवळ बोलायला तिला फार वेळ नव्हता. म्हणून ती मदिरावतीचे सोंग केलेल्या सोमदत्ताचा हात धरून म्हणाली–"चल, लौकर. तुला एक गुपित सांगावयाचे आहे." असे म्हणत ती त्याला एकांत असलेल्या खोलीत घेऊन गेली. परंतु सोमदत्तने घुंघटाच्या आतूनच

धात्रेयीला ओळखले व विचार करू लागला–"मी हे स्वप्न तर पहात नाही ना? की काही जादू आहे? हा देवाचाच अनुग्रह म्हणावयाचा का?"

"सखी, आज तुझ्याशी लग्न करणार तो तुझा प्रियकर नाही. तुझं दुःख तुला अनिवार वाटू लागलं तर तू माझा विचार कर. कारण मी दुर्दैवी स्त्री आहे. तुझ्या-सारखेच माझं एका तरुणावर प्रेम आहे. परंतु तो कोण आहे हे मला माहीत नाही. त्याचे नावही मला माहीत नाही. तुला तुझा प्रियकर पुन्हां कधी भेटेल ही, परंतु मला ती अशा करणेही वृथा आहे." या शब्दात धात्रेयीने सोमदत्तला मदिरावती समजून हे सर्व वृत्त सांगितले.

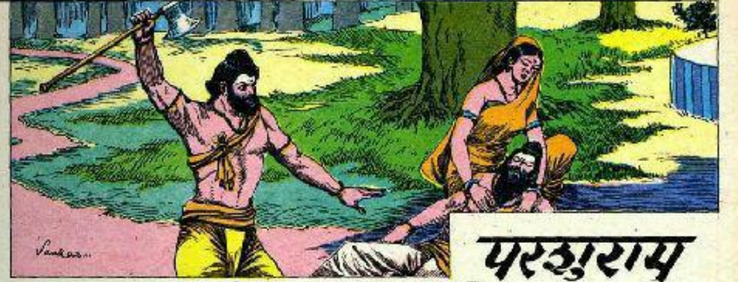
ते सर्व ऐकल्यामुळे सोमदत्तला परमानंद झाला. त्याने आपल्या तोंडावरचे घुंघट बाजूला सारले. त्याचे तोंड पाहून धात्रेयीला कल्पनेबाहेर आनंद झाला व आश्चर्यही वाटले. परंतु सोमदत्तने मदिरावती व शशिभूषण देवळातून कसे पळून गेले हे सांगितल्यावरच तिचा स्वतःच्या डोळ्यांवर विश्वास बसला.

सोमदत्त धात्रेयीला सावध करीत म्हणाला–"आपण फार वेळ गप्पा मारीत येथे थांबणे धोक्याचे आहे. आपण येथून लोकरच पाय काढला पाहिजे, नाहीतर आपल्याला लोक ओळखतील व आपल्या सर्व कल्पना कल्पनाच राहून जातील. आपले गुपित कळले तर धोका आहे. म्हणून येथून पळून जायचा काहीतरी मार्ग काढला पाहिजे!"

त्यानंतर धात्रेयीने आपले सर्व दागिने काढून एका फडक्यांत बांधून घेतले आणि सोमदत्तला घेऊन मागच्या दाराने बाहेर आली व काळोखांत उद्यानाच्या वाटेने गावाबाहेर निघून गेली.

तेथून काही दिवस पायी प्रवास करीत दोघं एका ब्राह्मणांच्या गावी येऊन पोचली आणि तेथे त्यांनी विधिवत विवाह करून घेतला. त्याच गावी त्यांनी रहायचे ठरवून आपला संसार थाटला.

परशुराम

[२]

कार्तवीर्यार्जुन नावाचा एक हैहय वंशी राजा होता. तो कृतवीराचा मुलगा होता म्हणून त्याला कार्तवीर्य हे नावही मिळाले. त्याचे स्वतःचे नाव अर्जुनच होते, त्याचे मुलगे दुष्ट व अत्याचारी होते. जमदग्नी ऋषी व त्यांचे मुलगे आश्रमात नाहीत अशी संधी पाहून ते आश्रमात शिरले व त्यांनी जमदग्नीची यज्ञाची गाय तिच्या वासरासह पळवून नेण्याचा प्रयत्न केला. परंतु अनेक यत्न करूनही ती गाय त्यांच्या काबूत आली नाही.

नंतर कार्तवीर्य स्वतः जयदग्नी ऋषींच्या आश्रमात आला. तेथे त्याचा अतिथी-सत्कार राजसी थाटाने झाला. तो सर्व सत्कार कामधेनूंच्या प्रभावाने होऊ शकला हे कळल्यावर कार्तवीर्याने जमदग्नी मुनीं-जवळ ती कामधेनूच मागितली. अर्थातच मुनींनी नकार दिला. कार्तवीर्याने जम-दग्नींचा वध केला. तरी कामधेनूला घेऊन जाणे त्याला साध्य झाले नाही.

तेव्हां परशुराम आश्रमाबाहेर अरण्यात गेला होता. त्याला तेथे एकाएकी छातीत धक्का बसल्यासारखे वाटले. काही तरी अशुभ घडले असावे, अशी शंका वाटल्याने तो आश्रमात परतला. तेव्हां त्याला पित्याच्या मृत देहावर पडून आई रडत असलेली दिसली. हैहय राजाने तुझ्या वडिलांचा असा अमानुषपणे वध केला असे म्हणत तिने एक वीस वेळा आपली छाती बडविली, म्हणे!

परशुरामाने मातेचे सांत्वन केले व एकवीस वेळा क्षत्रिय जातीचा संहार करण्याची प्रतिज्ञा केली आणि त्यानंतर वडिलांच्या प्रेताला अंत्य संस्कार देण्याच्या तयारीला लागला. इतक्यात भृगु ऋषी

तेथे आले. त्यांनी मंत्रवलेले पाणी शिंपडून जमदग्नीला पुनर्जीवित केले.

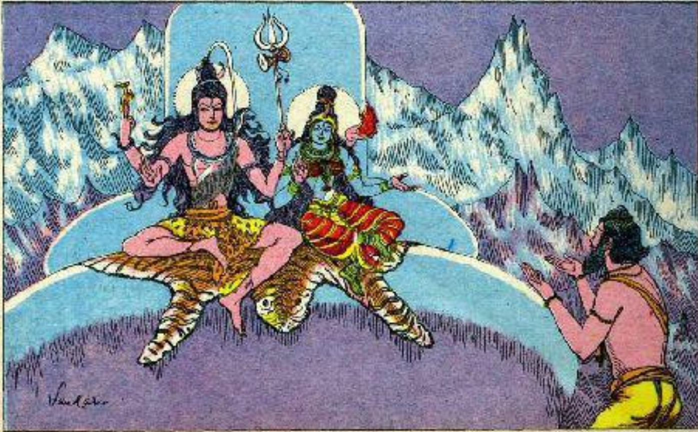
परशुरामाने पुनर्जीवित झालेल्या वडिलांना क्षत्रियांनी जो अत्याचार केला त्याची प्रतिक्रिया म्हणून क्षत्रिय जातीला एकवीस वेळा निर्मूल करण्याची प्रतिज्ञा केली असल्याचे सांगितले.

जमदग्नी ऋषींनी परशुरामाचा राग शांत करण्याचा यत्न करून पाहिला, परंतु परशुरामाने त्यांना सांगितले की अत्याचारी लोकांच्या अत्याचाराकडे दुर्लक्ष करणे म्हणजे त्यांच्या अत्याचाराला प्रोत्साहन दिल्यासारखे होते. म्हणून निष्कारण कोणाचा वध करणाऱ्या दुष्टांना उगाच सोडून देता कामा नये.

आपला मुलगा आपली प्रतिज्ञा पूर्ण करण्यासाठी सर्व करणार हे ओळखून जमदग्नीने त्याला ब्रह्मदेवाकडे जाऊन तो सल्ला देईल तसे करण्यास सांगितले.

परशुराम ब्रह्मदेवाकडे गेला आणि क्षत्रिय जातीला निर्मूल करण्याची केलेल्या प्रतिज्ञेविषयी निवेदन केले. ब्रह्मदेवालासुद्धा ती प्रतिज्ञा आवडली नाही. परंतु तसे स्पष्ट सांगणे गैर वाटून तो परशुरामाला म्हणाला–"शंकराचा अनुग्रह असल्याशिवाय तुझी प्रतिज्ञा पूर्ण होणार नाही. म्हणून तू प्रथम शंकराला जाऊन भेट!"

परशुराम शंकराकडे गेला तेव्हां शंकराबरोबर पार्वतीसुद्धा होती. परशुरामाने आपल्या प्रतिज्ञेविषयी सांगितल्यावर ती

म्हणाली–"शंकराच्या कृपेने काय वाटेल ते साध्य होईल. तरी तुझ्या जवळ अस्त्रे नाहीत वाटते?"

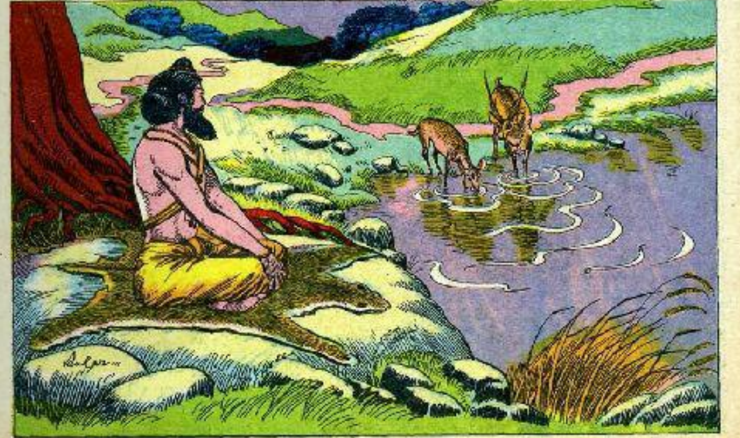
ते ऐकून शंकराने परशुरामाला अस्त्रे आणि कवच दिले.

परशुराम अस्त्रे व कवच घेऊन परत जाताना एका सरोवराच्या काठी ती अस्त्रे वगैरे ठेवून जप करायला बसला. इतक्यात एक हरणाचे जोडपे शिकारी त्यांचा पाठलाग करीत असल्याच्या भीतीने धावत येऊन त्या सरोवरात पाणी पिऊ लागले.

त्यांचा पाठलाग करणारा शिकारी परशुरामाला दिसला नाही. परंतु हरिणीला हरण म्हणाला–"आतां आपण भ्यायचे कारण नाही. हा येथे जप करतो आहे ना, तोच परशुराम. तो अगस्त्यांच्या आश्रमात जाऊन कृष्णामृत स्तोत्र ऐकील तर याला कृष्णकवच लाभेल." ते परशुरामाला स्पष्टपणे ऐकू आले.

परशुराम त्याप्रमाणे अगस्त्याश्रमाकडे निघाला. वाटेत त्याला हरणांच्या जोडप्याचा पाठलाग करणारा शिकारी भेटला. त्याला ठार करून परशुराम अगस्त्याश्रमात पोचला. तेथे त्याने कृष्णामृतस्तोत्र ऐकले. त्यानंतर त्याला कृष्णाची प्रार्थना केल्यावर कृष्णाने दर्शन दिले आणि आपले तेज दिले.

त्यानंतर परशुराम नर्मदेत स्नान करून कार्तवीर्याच्या राजधानीत गेला आणि तो कार्तवीर्याचा वध करायला आला असल्याचे कार्तवीर्यार्जुनाला कळविले.

कार्तवीर्याने परशुरामाकडे उत्तर पाठविले की ब्राह्मणाने काही मागितले तरी मी नकार देणार नाही. त्याला युद्धच हवे असेल तर तेही मान्य! त्यानंतर त्याने आपल्या सैन्याला परशुरामावर चालून जायला आज्ञा केली. परशुरामाने आपल्या परशूने त्या सैन्याचा संहार केला.

परशुरामावर इतर अनेक क्षत्रियवीर चालून गेले. परशुरामाने त्यांचाही संहार केला. त्यात मत्स्यराज, मगधराज, निषाद-राज, विदर्भाचा राजा सोमदत्त आणि मिथिलेचा राजा बृहत्बल हे प्रमुख होत.

त्याच प्रमाणे कन्याकुब्जचा राजा, सौराष्ट्राचा राजा, अवंतीचे शूर क्षत्रिय वीर परशुरामावर एकदम चालून आले आणि त्यांनी परशुरामावर शरवृष्टी केली. परंतु परशुरामाने त्यांचे सर्व बाण तोडून फेंकून देऊन त्या सर्वांचा वध केला.

सुचंद्र नांवाचा एक राजा परशुरामाशी युद्धाला आला व त्याने शंकराचे त्रिशूल परशुरामावर टाकले. परंतु ते एका फुलांच्या हाराच्या रूपे परशुरामाच्या गळयात येऊन पडले. त्याच वेळी परशु-रामाला कालीचे दर्शन घडले. तिने आग्नेयास्त्र टाकल्यास सुचंद्राचा वध होईल असे सांगितले. त्याप्रमाणे सुचंद्र आग्नेया-स्त्राने मरण पावल्यावर त्याचा मुलगा पुष्कराक्ष परशुरामाशी युद्धाला आला. तो सुद्धा परशुरामाशी युद्ध करून मरण पावला.

इतक्या शूर पराक्रमी वीरांचा वध झाल्यावर कार्तवीर्य स्वतः युद्धाला आला. त्याने परशुरामावर त्रिशूल टाकले व परशुराम बेशुद्ध होऊन पडला. सर्व देवां-बरोबर शंकरही आला. त्याने संजीवनी मंत्र टाकून परशुरामाला पुनर्जीवित केले.

परशुराम उठून उभा राहिला आणि त्याने शिवकवच मंत्राचा पाठ केला आणि कार्तवीर्यावर बाण सोडला त्या सरशी कार्तवीर्याचे डोके उडाले. कार्तवीर्याचे मुलगे सुद्धा परशुरामाच्या हाती मरण पावले.

(क्रमशः)

महाप्रस्थान

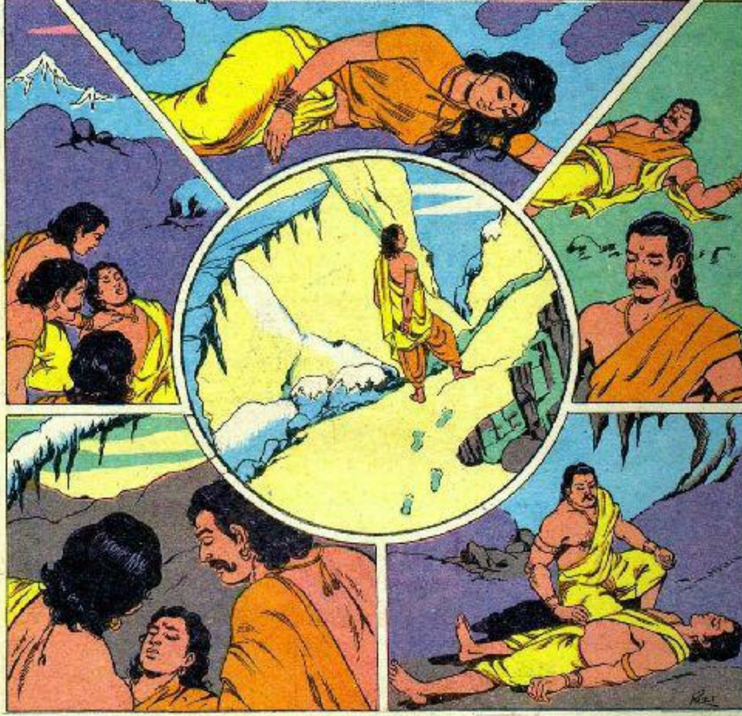
महाभारत युद्धात जय मिळविल्यानंतर पांडवांनी दीर्घकाळ सुखाने राज्य केले. शेवटी धर्मराजाने राज्य सोडून देऊन महाप्रस्थान करण्याचे ठरविले.

राज्यत्याग करण्यापूर्वी धर्मराजाने त्याचा नातू परीक्षित याचा राज्या-भिषेक मोठया थाटामाटाने केला. ऋषीमुनी व सामंत राजांनी परीक्षि-ताला आशीर्वाद दिले.

त्यानंतर पांडव हिमालय पर्वताच्या दिशेने निघाले. त्यांच्याबरोबर द्रौपदी सुद्धा निघाली. सर्वांना अगदी साधी वस्त्रे धारण केली. राज्यवैभव सोड-ल्याचे दुःख त्यांना वाटले नाही.

ते हिमालय पर्वत चढू लागले. पर्वताची चढण फार कष्टाची होती व लांबही होती. वाटेत त्यांना अनेक तीर्थक्षेत्रे, ऋषींचे आश्रम आणि देवांची वासस्थाने लागली. वाटेतसर्वात प्रथम द्रौपदी मरण पावली. त्यानंतर पांडव एकामागून एक मरून पडू लागले. शेवटी एकटा धर्मराज काय तो उरला.

धर्मराज एकटा जात असता त्याला त्याच्याबरोबर एक कुत्रा येत असलेला दिसला. रस्ता इतका कष्टाचा असूनही तो कुत्रा धर्मराजाला सोडायला तयार नव्हता.

धर्मराज हिमालयाच्या शिखरावर पोचताच त्याला इंद्र भेटला आणि त्याने स्वर्गात प्रवेश करण्यास त्याला विनंती केली. तेव्हा धर्मराज म्हणाला– "माझ्याबरोबर आलेल्या या कुत्र्याला सुद्धा येऊ दिल्यास मी स्वर्गात येईन."

त्या गोष्टीस इंद्राने नकार दिल्यावर धर्मराज इंद्राच्या रथात बसला नाही. त्यावेळी कुत्र्याने यमधर्मराजाचे रूप धारण केले. यमधर्मराजाने युधिष्ठिराची ती परीक्षाच घेतली होती.

ते हिमालय पर्वत चढू लागले. पर्वताची चढण फार कष्टाची होती व लांबही होती. वाटेत त्यांना अनेक तीर्थक्षेत्रे, ऋषींचे आश्रम आणि देवांची वासस्थाने लागली. वाटेतसर्वात प्रथम द्रौपदी मरण पावली. त्यानंतर पांडव एकामागून एक मरून पडू लागले. शेवटी एकटा धर्मराज काय तो उरला.

धर्मराज एकटा जात असता त्याला त्याच्याबरोबर एक कुत्रा येत असलेला दिसला. रस्ता इतका कष्टाचा असूनही तो कुत्रा धर्मराजाला सोडायला तयार नव्हता.

धर्मराज हिमालयाच्या शिखरावर पोचताच त्याला इंद्र भेटला आणि त्याने स्वर्गात प्रवेश करण्यास त्याला विनंती केली. तेव्हा धर्मराज म्हणाला– "माझ्याबरोबर आलेल्या या कुत्र्याला सुद्धा येऊ दिल्यास मी स्वर्गात येईन."

त्या गोष्टीस इंद्राने नकार दिल्यावर धर्मराज इंद्राच्या रथात बसला नाही. त्यावेळी कुत्र्याने यमधर्मराजाचे रूप धारण केले. यमधर्मराजाने युधिष्ठिराची ती परीक्षाच घेतली होती.

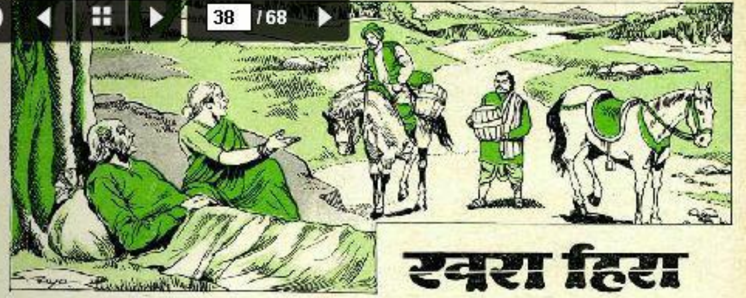
स्वर्गात प्रवेश केल्यावर धर्मराजाचे देवांनी स्वागत केले. त्याने तेथे जाऊन आपल्या धाकट्या भावांचा व द्रौपदीचा शोध केला तेव्हां त्याला ते नरकात असल्याचे कळले. म्हणून त्याने स्वर्गात राहण्याचे नाकारून नरकात जाण्याची इच्छा व्यक्त केली.

नरकद्वारातूनच धर्मराजाला नरकाचे दर्शन झाले परंतु त्याचे भाऊ व द्रौपदी काही काळ नरकात राहून स्वर्गात गेल्याचे व त्याने स्वतः जे थोडे पाप केले होते त्यामुळे त्याला नरकाचे दर्शन घडले असल्याचे त्याला कळले.

त्यानंतर धर्मराज सर्वदा स्वर्गातच राहिला. या जगात राहूनही माणसाने सत्यव्रताचे पालन करणे शक्य आहे, याचे उदाहरण म्हणजे धर्मराज युधिष्ठिराचे जीवित होय!

खरा हिरा

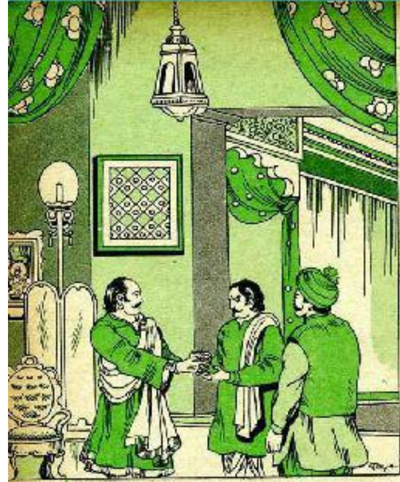
फार प्राचीन काळातील गोष्ट आहे. एकदा सिद्धपूर येथे राहणारे नागनाथ व एकनाथ नावाचे दोघे मित्र तीर्थयात्रेला निघाले. ते घोड्यावर बसून, कित्येक दिवस प्रवास करीत काशीला आले. काशी विश्वेश्वराचे दर्शन करून ते प्रयागक्षेत्री आले. त्यांनी त्रिवेणीत स्नान केले आणि बरोबर आणलेल्या पात्रात गंगेचे पाणी भरून घेतले आणि परत निघाले. वाटेत त्यांना एका झाडाच्या सावलीत बसलेले एक वृद्ध जोडपे दिसले. म्हातारीने दोघां यात्रेकरूंना थांबायला सांगून तिच्या नवऱ्याला थोडे पाणी प्यायला देता का, विचारले.

नागनाथ म्हणाला–"आम्ही दूर जाणार आहो व आमच्या जवळचे पाणी घरी न्यायचे आहे. तुम्हांला कसे देता येईल?"

परंतु एकनाथाने गंगाजलाचे पात्र त्या म्हातारीच्या हातात दिले व म्हणाला–"आजी, हे गंगेचे पवित्र पाणी आहे, प्या पाहिजे तितके!"

म्हातारीने ते पात्र म्हाताऱ्याच्या हातात दिले. त्याने थोडे पाणी एका पेल्यात ओतून घेतले व प्याला. नंतर एकाएकी जिवात जीव आल्यासारखा उठून उभा राहिला. त्याने एकनाथाला नमस्कार केला व म्हणाला–"अहो, आज आमच्या घरी जेवायला थांबा. माझे नाव विशालगुप्त आहे. मी घरी गेल्यावर बोलेन सर्व." नंतर नागनाथाकडे वळून म्हणाला–"आपणसुद्धा यांच्याबरोबर येऊन आमचे आतिथ्य स्वीकारावे."

म्हाताऱ्याच्या विनंतीला मान देऊन दोघे मित्र विशालगुप्ताच्या सुंदर वाड्यात गेले. तेथे खूप नोकरचाकर होते. तेथे गेल्यावर दोघांना कळले की विशालगुप्ताची बायको म्हणविणारी बाई त्याची एक मोलकरीण होती. विशालगुप्त एकनाथाला

म्हणाला–"माझे वडील धनगुप्त यांनी व्यापारधंदा करून अपार संपत्ती आणि रत्नजवाहीर संपादन केले. त्यांनी मृत्युसमयी मला दर चैत्र पौर्णिमेला एका सज्जनाला एक हिरा दान करायला सांगितला. या वर्षी माझ्या भाग्याने तुमचे दर्शन घडले. उद्यां आपण जाल तेव्हां मी एक हिरा आपल्याला दान करीन. तो स्वीकारून मला कृतार्थ करा."

अनपेक्षितपणे चालून आलेले हे भाग्य पाहून एकनाथ चकित झाला. मात्र नागनाथला त्याचा हेवा वाटू लागला.

दुसऱ्या दिवशी विशालगुप्त एक हिरा एकनाथाच्या हातात देत म्हणाला–"आपण सिद्धपूर जात आहां ना? वाटेत नागपूर येथे पुखराज नावाचे एक जव्हेरी आहेत. ते आपल्याला या हिऱ्याची बरोबर किंमत देतील."

त्यानंतर दोघे मित्र विशालगुप्ताचा निरोप घेऊन निघाले. वाटेत नागनाथच्या मनात तो हिरा पळविण्याचा दुष्ट विचार आला. दोघे एका गावी एका धर्मशाळेत उतरले होते तेथे नागनाथने संधी पाहून तो हिरा एकनाथाला कळू न देता चोरला.

एकनाथाने हिरा हरवल्याचे नागनाथाला सांगितले. तेव्हां त्याला जणुंकाही काहीच माहीत नसल्याची त्याने बतावणी केली आणि तो हिरा परत मिळेपर्यंत ते गांव सोडून न जाण्याचा सल्ला दिला.

तेव्हां एकनाथ म्हणाला–"या गावात आपल्याला मदत कोण करणार रे? तो हिरा जसा आला तसा गेला."

त्यानंतर काही काळ लोटल्यावर ते नागपूरला आले. एकनाथाने पुखराज यांना भेटायची गोष्ट काढली. परंतु नागनाथ म्हणाला–"हिरा तर तू घालवून बसला आहेस, मग त्यांना भेटायचे कशाला?"

"तसे नव्हे रे! विशालगुप्त यांच्याशी आपली ओळख झाली, त्यांच्या मित्राशी ओळख करून घेऊन ती मित्रता कायम होईल की नाही? त्यांच्याकडे फक्त हिरा विकण्यासाठीच गेले पाहिजे असे थोडेच आहे?" एकनाथाने समजावून सांगितले.

"तरमग तू जाऊन ये, मी गाव पहायला जातो." नागनाथ म्हणाला.

एकनाथ निघून गेल्यावर नागनाथ एका जव्हेऱ्याच्या दुकानात गेला आणि हिरा दाखवून त्याने त्याला विचारले–"हा हिरा घेतां का? काय किंमत द्याल?"

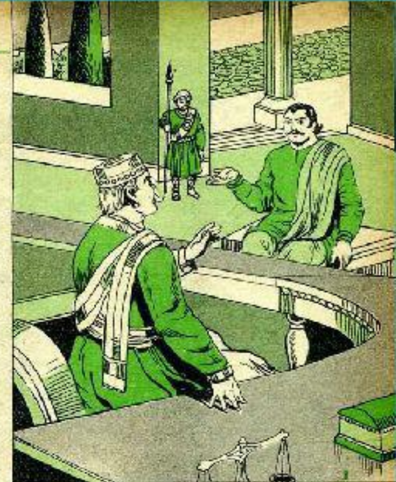
जव्हेऱ्याने हिरा पाहतांच विचारले–"तुम्हांला हा कसा काय मिळाला?"

"माझ्या वडिलांनी हा विकत घेतला. मला तूर्त पैशाची गरज आहे, म्हणून मी हा विकायला काढला." नागनाथाने थाप मारली.

जव्हेरी हंसत म्हणाला–"तुमच्या वडिलांना कोणीतरी खूप फसविलेले दिसते आहे. हा तर काचेचा एक तुकडा आहे. हा कवडीमोलाचा सुद्धा नाही!"

ते उत्तर ऐकून नागनाथाच्या मनाचे सामाधान झाल्यासारखे झाले, कारण विशालगुप्तने एकनाथाला फसविले. आपण चोरी केली खरी, परंतु विशालगुप्तने एकनाथाला जे फसविले ते मात्र विचित्रच म्हणायला हवे!

एकनाथने पुखराजाला भेटून विशालगुप्ताकडून त्याची ओळख कशी कळली हे देखील त्याने थोडक्यात सांगितले.

तेव्हां पुखराज म्हणाला–"तुम्हांला विशालगुप्ताने जो हिरा दिला होता तो द्या आणि त्याची किंमत घेऊन जा."

"अहो, तो हिरा चोरीला गेला, मी तो विकायला तुमच्याकडे आलो नव्हतो. आपण विशालगुप्तांचे मित्र व स्नेही. म्हणून फक्त ओळख करून घ्यायला आलो होतो." एकनाथ म्हणाला.

परंतु त्याला या गोष्टीचे आश्चर्य वाटले की त्याला विशालगुप्तने हिरा दिला ती गोष्ट या गृहस्थाला कशी काय कळली?

मग पुखराजने एकाएकी विचारले–"तुमच्याबरोबर आणखी एक गृहस्थ होते ना? ते कोठे दिसत नाहीत?"

"ते गांव पहायला गेले आहेत." एकनाथ म्हणाला.

ते ऐकून पुखराजने आपल्या दोघां नोकरांना बोलावून त्यांना काही समजावून सांगितले. ते दोघे लगेच निघाले आणि थोडया वेळाने नागनाथाला बरोबर घेऊन परतले. पुखराजने आपल्या नोकरांकरवी नागनाथाची झडती घेवविली. त्याच्याजवळ तो हिरा सापडला.

"तुम्ही जो हिरा हरवला होता, तो हाच का? तसं काळजी करण्यासारखं काही नाही, कारण हा तर एक कांचेचा मणी आहे. आपले हे मित्र असेच एक आहेत. खरा हिरा समजून यांनी हा चोरला आणि गावातल्या एका जव्हेऱ्याकडे विकायला गेले होते. म्हणून ते माझ्या नोकरांच्या हाती पकडले गेले. आपल्याला विशालगुप्त जो हिरा देणार होता तो पहिल्यानेच माझ्याकडे पोचला आहे. त्याची किंमत आतांच मी देणार नाही. आपल्या गावी पोचती करीन. परंतु आपल्या या मित्राला न्यायालयात पोचविणे हे माझे एक मुख्य कर्तव्य मी मानतो."

"अहो, पण हे बरोबर नाही. कारण हा मित्र या तीर्थयात्रेत माझ्या सर्व सुखदु:खाचा वाटेकरी होता. शिवाय आपण म्हणालात की याने चोरलेला हिरा खरा नसून कांचेचा मणी होता. या व्यतिरिक्त तुम्ही माझ्या हिऱ्याची म्हणून जी किंमत माझ्या घरी पाठविणार आहात त्यातली अर्धी रक्कम मी यांना देणार आहे. म्हणून आपण माझ्यावर कृपा करून माझ्या मित्रावर चोरीचा आरोप लावू नये." एकनाथने विनविले.

त्यानंतर सिद्धपूरला पोचल्यावर एकनाथाला हिऱ्याची किंमत मिळाली. तिच्यातली अर्धी रक्कम एकनाथ नागनाथाला देऊ लागला. परंतु नागनाथ नम्रपणे एकनाथाची माफी मागून म्हणाला–"मित्रा! तू मला तुरुंगवासातून वांचवून माझ्यावर अपार उपकार केले आहेस. हे उपकारांचे ओझे वाहणेच मला कठीण जाणार आहे. आणखी हे ओझें मी घ्यायला तयार नाही."

ठेव्याचा शोध

लखू एक घोडयाचा एक्का चालवी व त्यावर त्याच्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह चाले. एके दिवशी संध्याकाळी तो घरी परत येत असतां रस्त्याच्या बाजूला उभा असलेला एक म्हातारा त्याला विचारू लागला, "गावापासून सहा मैलावर जी धर्मशाळा आहे तेथपर्यंत एक्का घेऊन येतोस का? सकाळी परत यायचे आहे." लखू जायला तयार झाला.

तो म्हातारा एक हंडा झांकणावर दादरा बांधून, दोन कुदळी आणि एक फावडे एक्क्यात ठेवून मग बसला. लखूला वाटले की त्या उजाड पडक्या धर्मशाळेत म्हातारा एखादा ठेवा शोधायला निघाला असावा.

एक्का धर्मशाळेपर्यंत पोचे पोचतो संध्याकाळ झाली. एक्क्यात बसलेला म्हातारा तो हंडा उतरवू लागला तेव्हा तो हातातून निसटून खाली पडला आणि 'खण' 'खण' असा आवाज झाला. हंडा कलंडला व त्याच्यातून काही खापरांचे तुकडे बाहेर येऊन पडले.

लखूने म्हाताऱ्याला विचारले–"या मध्यरात्रीच्या वेळी हा खापरे भरलेला हंडा कशासाठी आणलात हो, येथे?"

"मी सर्व तुला शांतपणे सांगतो. मला तुझ्या मदतीची गरज आहे." असे सांगून म्हातारा सांगू लागला:

"माझे नाव गणूशेट. माझ्या आजोबांनी दर्यापार व्यापार करून पुष्कळ पैसे मिळविले. एकदां ते पुष्कळ पैसे घेऊन आपल्या गांवी परत येत होते. या जागी पोचेपोचे–तो मध्यरात्र उलटली. ते त्या दिवशी रात्री याच जागी उतरले. त्या दिवशी रात्री चोरांनी धर्मशाळेवर हल्ला केला. चोरांनी समोर येईल त्याला मारहाण

केली आणि हाताला आले ते लुटून नेले. काही लोक जागच्या जागी ठार झाले. त्यात माझे आजोबा पण होते.

"माझ्या वडिलांनी किराण्या मालाचे दुकान काढले. फार कष्टाने चार पैसे मिळवून मला वाढविले. ते नुकतेच वारले. त्यांनी मागे माझ्यासाठी एक घर काय ते ठेवले आहे. ते घर विकून टाकण्याचे ठरवून मी माळयावर ठेवलेले सामान काढू लागलो. तेव्हां मला माझ्या आजोबांच्या वेळचे एक बाड मिळाले. मी त्याची पाने चाळू लागलो. एका जागी माझ्या आजोबांनी लिहून ठेवले होते– "धर्मशाळेला दरोडेखोरांनी घेरले. माझ्या-जवळ जे काही होते नव्हते ते एका पेटीत घालून, झाडे लावायला काही अळी केलेली होती त्यात ती पेटी पुरून ठेवली."

हे वृत्त सांगून गणूशेट म्हणाला–"धर्म-शाळेच्या मागच्या बाजूला जी झाडे आहेत त्यांच्या बुंधाच्या आजूबाजूची जमीन खणा-वयाची आहे. तू मला मदत केलीस तर जो ठेवा मिळेल त्याचा एक तृतीयांश वांटा मी तुला देईन."

लखू आनंदाने कबूल झाला. परंतु त्याने विचारले–"पण मग ही खापरे भरलेला हुंडा कशासाठी हो?"

"आपण एकाएकी हा हुंडा भरून धन नेले तर कोणाला तरी शंका येईल. म्हणून दररोज हा हुंडा बरोबर नेत येत राहालो तर कोणी आपल्या हुंड्याकडे संशयी मुद्रेने पाहणार नाही. पेटीत ठेवलेले धन या हुंडयात ठेवून आपल्याला निश्चितपणे नेता येईल." गणूशेट म्हणाले.

त्यानंतर लखूने घोडा एका झाडाला बांधून ठेवला आणि दोघे कुदळ फावडे घेऊन धर्मशाळेच्या मागे गेले. झाडांच्या बुंधात निरनिराळी अळी दोघे खणू लागले.

उजाडण्याची वेळ झाली म्हणून दोघे थांबले आणि दुसऱ्या दिवशी रात्री पुन्हा यायचे ठरवून निघाले. त्या दिवशी केलेली मेहनत फुकटच गेली होती. घरी पर-

अर्धा राजा!

राजा जयसिंह याच्या दरबारात एक गरीब माणूस आला. त्याने आपली दयनीय स्थिती वर्णन करून सांगितली आणि पोटापाण्याची काहीतरी व्यवस्था करायला विनंती केली. राजाने त्याला थोडीशी पडीक जमीन देवविली.

त्यानंतर काही दिवसांनी राजा व त्याचा प्रधान वेष पालटून त्या गरीब माणसाच्या घरी गेले. घरासमोर ठेवलेल्या खाटेवर बसलेल्या त्या गरीब माणसाबरोबर ते बोलू लागले. त्या गरीब माणसाने दोघांना खाटेवर प्रेमाने बसायला सांगितले.

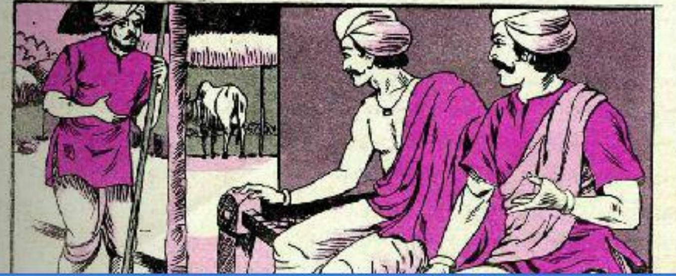
प्रधानाने त्याला विचारले–"आम्ही या देशाच्या राजाकडे मदतीकरितां जावे म्हणतो!"

त्या गरीब माणसाने राजाकडून त्याला जी जमीन मिळाली होती ते सांगून म्हटले– "आमच्या देशाचा राजा अर्धा राजा आहे!"

"ज्या राजाने तुझ्या पोटापाण्याची व्यवस्था करून दिली त्याच्या विषयी तू असे कां बोलतोस रे?" प्रधानाने विचारले.

"अहो, मी धाडस करून दरबारात गेलो आणि आपल्या गरीबीचे वर्णन केले तेव्हा राजाला कळले की मी गरीब आहे व तेव्हां त्याने जमीन दिली. परंतु या देशात माझ्यासारखे गरीब थोडे थोडके का आहेत? त्यांच्यापैकी दरबारात पाऊल टाकण्याचे धाडस आणि आपले दुःख निवेदन करण्याचे सामर्थ्य किती जाणात आहे? राजाला प्रजेचे दुःख सांगितल्याशिवाय कळत नसेल तर तो काय राजा झाला? तो अर्धाच तर राजा झाला?" तो गरीब म्हणाला.

त्यानंतर एका आठवडयाच्या आत त्या राजाने आपली सर्व पडीक जमीन स्वतः होऊन गरीब प्रजेला वाटून दिली.

होतेच. शेजारच्या घरी ओटीवर बसलेल्या एका म्हाताऱ्याला लखूने गणूशेट विषयी विचारले. तो म्हणाला–"त्याला लागलेले वेड फार वाढले, म्हणून त्याला इलाज करण्यासाठी शहरात घेऊन गेले आहेत."

लखूने चकित होऊन विचारले–"म्हणजे गणूशेटला वेड लागले आहे का?"

"होय ना. नाहीतर आजोबांनी ठेव-लेला ठेवा शोधण्यासाठी त्याने सर्व घर खणून कां काढले असते? या वेडेपणात त्याने व्यापारसुद्धा बंद केला होता. शेवटी त्याच्या हाती एक हंडा आला खरा, परंतु त्यात खापरांशिवाय काही नव्हते. नंतर त्याचे वेड वाढतच गेले. म्हणून त्याची बायको त्याला इलाज करण्यासाठी शहरात घेऊन गेली." म्हातारा म्हणाला.

तेव्हां कोठे लखूच्या डोक्यात प्रकाश पडला. त्या मूर्खाच्या नादी लागून तो स्वतः खड्डयात पडला. त्याचे वेड आपण आपल्याला लावून घेतले. पैशाचे वेड थोरांमोठ्यांनाही लागते.

आता लखूचे मन थोडे हलके झाले. तो पाय रखडीत घरी गेला.

तोपर्यंत एका खांबाआड लपून बसलेली लक्ष्मीबाहेर आली आणि म्हाताऱ्याला म्हणाली–"आजोबा! मला माफ करा, मी तुम्हांला खोटे बोलायला लावले."

"होय मुली! गणूशेटला तर त्याचा ठेवा सापडला होता. तो आपले सर्व कर्ज वगैरे फेडून शहरात रहायला गेला आहे. पण तू त्याला वेडा म्हणायला मला कां सांगितलेस?" म्हाताऱ्याने विचारले.

लक्ष्मीने सर्व वृत्त थोडक्यात सांगितले व म्हणाली–"मी तसे केले नसते तर माझ्या पतीला खरोखरच वेड लागले असते. कारण ह्या ठेव्याची गोष्ट निघण्या-पूर्वी त्यांना जे चार पैसे मिळत त्यावर आमचा सर्वांचा उदरनिर्वाह होत होता. आम्ही सुखी होतो; परंतु ठेव्याचे वेड डोक्यात शिरल्यानंतर आमचे सर्व सुख हरपले." असे सांगून लक्ष्मी दुसऱ्या वाटेने आपल्या घरी निघून गेली.

अर्धा राजा!

राजा जयसिंह याच्या दरबारात एक गरीब माणूस आला. त्याने आपली दयनीय स्थिती वर्णन करून सांगितली आणि पोटापाण्याची काहीतरी व्यवस्था करायला विनंती केली. राजाने त्याला थोडीशी पडीक जमीन देवविली.

त्यानंतर काही दिवसांनी राजा व त्याचा प्रधान वेष पालटून त्या गरीब माणसाच्या घरी गेले. घरासमोर ठेवलेल्या खाटेवर बसलेल्या त्या गरीब माणसाबरोबर ते बोलू लागले. त्या गरीब माणसाने दोघांना खाटेवर प्रेमाने बसायला सांगितले.

प्रधानाने त्याला विचारले–"आम्ही या देशाच्या राजाकडे मदतीकरितां जावे म्हणतो!"

त्या गरीब माणसाने राजाकडून त्याला जी जमीन मिळाली होती ते सांगून म्हटले– "आमच्या देशाचा राजा अर्धा राजा आहे!"

"ज्या राजाने तुझ्या पोटापाण्याची व्यवस्था करून दिली त्याच्या विषयी तू असे कां बोलतोस रे?" प्रधानाने विचारले.

"अहो, मी धाडस करून दरबारात गेलो आणि आपल्या गरीबीचे वर्णन केले तेव्हा राजाला कळले की मी गरीब आहे व तेव्हां त्याने जमीन दिली. परंतु या देशात माझ्यासारखे गरीब थोडे थोडके का आहेत? त्यांच्यापैकी दरबारात पाऊल टाकण्याचे धाडस आणि आपले दुःख निवेदन करण्याचे सामर्थ्य किती जाणात आहे? राजाला प्रजेचे दुःख सांगितल्याशिवाय कळत नसेल तर तो काय राजा झाला? तो अर्धाच तर राजा झाला?" तो गरीब म्हणाला.

त्यानंतर एका आठवड्याच्या आत त्या राजाने आपली सर्व पडीक जमीन स्वतः होऊन गरीब प्रजेला वाटून दिली.

लबाड व्यापारी

महादेवपूर नावाच्या गावी शंकरशेट नावाचा एक मोठा व्यापारी होता. तो लबाडीच्या व्यापार करी. वजनामापात लबाडी करी व मिसळ पदार्थविकी. परंतु बोलण्यात इतका हुशार होता की त्याच्यावर गिन्हाईकाचा विश्वास बसे. अशा तऱ्हेने तो खूप पैसे मिळवी. कोणी शंका केलीच तर तो आपले वाक्चातुर्य वापरून गिन्हाईकाच्या मनात अशी भावना उत्पन्न करी की त्यांना आपलंच काहीतरी चुकल्यासारखे वाटे.

त्या गावच्या पाटलाच्या कानावर त्या वाण्याच्या लबाडीच्या कागळ्या येत. सुरवातीला त्याने त्यांच्याकडे दुर्लक्ष केले. परंतु काही दिवसांनी त्यालाच संशय येऊ लागला की शंकरशेट धान्यात व तुपातेलात काहीतरी मिसळतो. परंतु ते सिद्ध कसे करायचे हा प्रश्नच होता. म्हणून त्याने एकदां ठरविले की सरळ जाऊन तपासणी करायची.

एके दिवशी पाटील तूप विकत घ्यायचे ठरवून त्या वाण्याच्या दुकानात गेला. शंकरशेट दुकानाच्या आतल्या बाजूला गेला आणि थोडचा वेळाने तुपात बुडविलेली हाताची तीन बोटे घेऊन बाहेर आला. पाटलाला एकेक बोट दाखवून म्हणाला– "पाटील, पहा तरी, गाईचे शुद्ध तूप आहे! हे अगदी उत्तम प्रतीचे! हे दुसऱ्या प्रतीचे. हे पहिल्या तुपा इतके उत्तम नसले तरी इतर दुकानात उत्तम प्रतीचे म्हणून जे तूप आहे त्याच्याहून नक्कीच चांगले आहे. आता हे तिसरे तूप. याच्याविषयी मी जास्त काय सांगू? हे तूप जे लोक कमी दराने उत्तम तूप मागतात ना, त्यांच्यासाठी आहे! आतां तुम्हीच सांगा, पाटील, तुम्हांला यातले कोठले देऊ?"

तिन्ही तऱ्हेची तुपे पाटलांनी दोनदां तीनदां वास घेऊन पाहिली, परंतु त्यांना काही फरक वाटला नाही. किंमत इतर दुकानच्या मानाने जास्त होती. पाटलांनी ते बोलून दाखविले.

तेव्हा वाणी म्हणाला–"पाटील साहेब, असे कसे होईल हो? मी तीन तऱ्हेचे तूप तीन निरनिराळ्या डब्यात ठेवले आहे! तुमचा विश्वास बसत नसेल तर आत येऊन पहात कां नाही?"

त्याला वाटत होते, खचाखच भरलेल्या मालाच्या काळोख्या कोठारात पाटील साहेब कदापि पाऊल टाकणार नाहीत. तेच झाले.

"अहो, तुम्ही कित्येक वर्षे या गावी व्यापार करतां आहां, तुमच्यावर शंका करण्याची गरजच काय?" असे म्हणत पाटील तिसऱ्या तऱ्हेचे थोडे तूप विकत घेऊन निघून गेला.

त्या वाण्याकडे खरोखरी एकाच तऱ्हेचे तूप होते. तेच तूप तो निरनिराळ्या तऱ्हेने दाखवून गिन्हाइकाला फसवी. गिन्हाइकाने कोणतेही तूप घेतले तरी आपले नुकसान होणार नाही असा भाव सांगे. त्या पाठीमागे जी लबाडी असे ती न कळल्यामुळे वाण्याच्या प्रामाणिकपणाची खात्री गिन्हाइकाला वाटे.

दुसऱ्या दिवशी शंकरशेट पाटलाकडे धांवत आला आणि म्हणाला–"पाटील साहेब, कहर झाला हो, माझ्या दुकानात काल मोठी चोरी झाली. मेहरबानी

करून चोराला पकडा आणि गरिबाला वांचवा!"

पाटील म्हणाला–"चोर जातो कोठे गुलाम! त्याला पकडल्याशिवाय राहीन का? परंतु चोरीला काय गेले हे तुम्ही सांगितले नाही!"

"अहो, एक पोते तांदूळ, तुपाचा एक डबा आणि वजनांपैकी काही! मेहरबानी करून हा माल परत मिळेल असे काही तरी करा!" शंकरशेट विनवण्या करीत म्हणाला.

बाकी माल सुरक्षित आहे ना, जागच्या जागी? नीट पाहून आलात का? पाहून खात्री करून घ्या अगोदर!" पाटील म्हणाला. परंतु शंकरशेट म्हणाला–"तुम्हीच येऊन पहा ना, बाकी सर्व माल जागच्या जागी आहे!" असे सांगून शंकरशेटने आग्रह करून पाटलाला दुकानात बोलाविले.

पाटील त्याच गोष्टीची वाट पहात होता तो दुकानात गेला. सर्व मालाची पाहणी करून म्हणाला–"कालच तुम्ही म्हणालात तुमच्या दुकानात तुपाचे तीन डबे निरनिराळे आहेत! एक डबा चोरीला गेला तर बाकी दोन डबे कोठे आहेत? ते दोन्ही डबे दिसत नाहीत की येथे?"

शंकरशेटची वाचाच बंद झाली. तो बोलण्याचा यत्न करू लागला. परंतु पाटील त्याला मध्येच थांबवून म्हणाला–"शंकरशेट! तुम्ही गावातल्या लोकांशी किती दिवस अशी लबाडी करणार? मला तुमचा संशय आला. काल रात्री मीच तुमच्या दुकानातला माल गाव पाटील या नात्याने काढवून पंचायतीच्या कोठारात ठेवविला. तुम्ही तांदुळात, तुरीच्या डाळीत व तुपात मिसळ करून विकतां. वजनात व मापातही फसवेगिरी करतां, हे सिद्ध झाले आहे. तुम्ही आतापर्यंत जी लबाडी केलीत त्याबद्दल मी बाराशे रुपये दंड करतो तुम्हांला. यापुढे मी तुम्हांला गावात व्यापार करू देणार नाही!" असे बजावून पाटील निघून गेला.

त्वष्टाने वृत्रासुराला आज्ञा केली की त्याने काय वाटेल ते करून इंद्राचा वध करावा. तेव्हां वृत्रासुर एक मोठे सैन्य घेऊन रथात बसून अमरावतीवर स्वारीला निघाला. इंद्र पुन्हां वृत्राशी युद्ध करण्यास सिद्ध झाला.

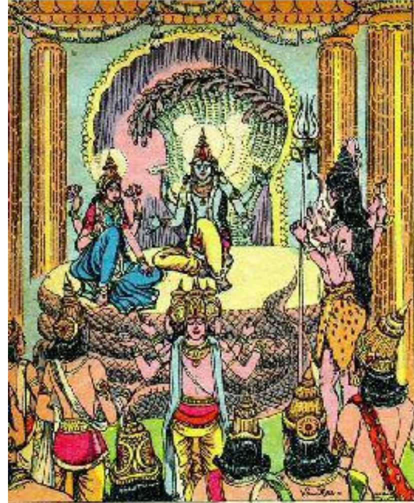
दोघाचे घोर युद्ध झाले. या युद्धात वृत्रासुराच्या हाती इंद्र कैद झाला. त्याने इंद्राला तोंडाच्या आत धरून कोंडून ठेवले.

ते पाहून सर्व देव हा:हाकार करू लागले आणि सल्ला घ्यायला बृहस्पतीकडे धावले. इंद्राला सोडविण्याची युक्ती त्यांनी त्याला विचारली.

बृहस्पती शांतपणे म्हणाला–"देवांनो! या बाबतीत मी तरी काय करणार? परंतु एवढे सांगतो की इंद्र मेलेला नाही. वृत्राच्या तोंडात तो जिवंत आहे.

तेव्हां देवांनी परस्परांशी सल्ला करून जृंभिका नामक एका शक्तीची सृष्टी केली. ती शक्ती वृत्राच्या अंगात शिरली व वृत्राला जांभई आली. वृत्राने तोंड उघडतांच इंद्र चटदिशी बाहेर आला. अशा तऱ्हेने इंद्र वांचला. त्यानंतर बरेच दिवस युद्ध चालू राहले. त्या युद्धात इंद्राचा पूर्ण पराभव झाला आणि तो असहाय्य झाला. वृत्राने इंद्राची राजधानी अमरावती काबीज करून इंद्राचे वैभव बळकावले.

आपला मुलगा स्वर्गाचा राजा झालेला पाहून त्वष्टाला परमानंद झाला. देवांना यज्ञाचा अंश मिळेनासा झाला व त्यांना

रानावनांत भटकत फिरावे लागले. अशा तऱ्हेने देवांची राजधानी राक्षसनगरी झाली.

त्यानंतर देवांनी शंकराकडे जाऊन त्यांच्यावर आलेला दु:खद प्रसंग निवेदन करून सांगितला. ते म्हणाले–"महादेवा, आम्ही तुझ्या पायांशी शरण मागायला आलो आहो. तूच रक्षण कर!"

शंकराने त्यांचे सांत्वन केले व म्हणाला–"आपण ब्रह्मदेवाला बरोबर घेऊन विष्णू-कडे वैकुंठलोकी जाऊ या. तोच वृत्राचा वध करील."

म्हणून सर्व वैकुंठलोकी गेले. विष्णूने त्यांना दर्शन देऊन विचारले–"तुम्ही सर्व आलां आहां, पण कशासाठी?"

परंतु कोणीच काही बोलला नाही. सर्वांची उतरलेली तोंडें पाहून विष्णूने विचारले–"बोला तरी, तुमच्यावर असे कोणते संकट आले आहे. त्यांतून तुम्हांला बांचविण्याचा प्रयत्न करीन."

देवांनी त्यांच्यावर आलेल्या प्रसंगाचे वर्णन केले. तेव्हां विष्णू म्हणाला–"तुमच्यावर हे जे संकट आले आहे, हे मला माहीत आहे. मी वृत्राचा वध करण्या-साठी आवश्यक उपाय योजून तुम्हांला कळवीन. ब्रह्मदेवाकडून वर मागून घेऊन वृत्र स्वत:ला अमर समजत आहे. तर आतां तुम्ही वृत्र आणि इंद्र दोघांमध्ये मैत्री वाढविण्याचा उपाय योजला पाहिजे. मी अदृश्य रूपे वज्रायुधात राहून तुम्हांला सर्व मदत करीन. काय वाटेल ते कपट करावे लागले तरी ते करून वृत्रासुराशी इंद्राने मैत्री केली पाहिजे. त्याच्या मनात इंद्रावर विश्वास उत्पन्न झाला पाहिजे. त्यानंतर चतुराईने इंद्राच्या हातून वृत्राचा वध होईल. यापूर्वी मी अनेक वेळां कपट चतुराई करून कामे साधली नाहीत का? वामनाचे रूप घेऊन बलीला मी फसविले नाही का? मोहिनीचे रूप घेऊन समुद्रमंथना-नंतर अमृत वाटताना दानवांशी लबाडी केली नाही का? तरी तुम्ही एक काम करा. तुम्ही सर्व कामना पूर्ण करणाऱ्या जगन्मातेची प्रार्थना करून तिला प्रसन्न करा. ती आपली योगमाया पसरवून तुमचे काम साध्य करून देईल. तिच्या मायेने वृत्रासुर इंद्राच्या हाती मरेल. तेव्हा तुम्ही जगन्मातेची मदत घेऊन वृत्रासुराचा काटा काढा."

त्याप्रमाणे देव मेरु पर्वतावर गेले. त्या पर्वतावरच कल्पवृक्ष होता. तेथें त्यांनी जगन्मातेचे स्मरण केले. देवीने दर्शन दिल्यावर देवांनी निवेदन केले–"देवी, तू महिषासुर, शुंभ व निशुंभ व इतर राक्ष-सांचा वध करून देवांना मदत केली होतीस. आता हा वृत्रासुर तुझ्या भक्तांना त्रास देत आहे. त्याचे पारिपत्य कर."

देवीने त्यांना सर्व प्रकारे मदत देण्याचे वचन दिले व अंतर्धान पावली. देवीचे त्या वेळचे रूप अपूर्व होते. ती रक्तचंदनी रंगाचे वस्त्र व सर्व आभूषणे धारण करून आली होती. तिच्या चारही हातात दिव्य आयुधे होती. तिला तीन डोळे होते.

देव आनंदाने परतले. इंद्राची वृत्रा-सुराशी मैत्री करून देण्यासाठी प्रयत्न करा-यला त्यांनी ऋषी मुनींना वृत्रासुराकडे पाठविले.

मुनी वृत्रासुराकडे जाऊन म्हणाले–"वृत्रासुरा, तू महापराक्रमी आणि थोर मनाचा आहेस इंद्रही एक थोर मनाचा देव आहे. अशा परिस्थितीत दोघांनी परस्परांशी

वैर करण्याचे सोडून मैत्रीने राहणे त्रिलो-काच्या हिताचे होईल. इंद्र तुझ्यासमोर मैत्रीची शपथ घेईल. तूसुद्धा मैत्रीचा हात पुढे करून त्याला वचन दे. सर्व मुनी या मैत्रीला साक्षीदार राहतील."

मुनी म्हणाले ते ऐकून वृत्र म्हणाला–"तुम्हां सर्व ऋषी मुनींच्या विषयीं माझ्या मनात अत्यंत आदरभाव आहे. तुम्ही केलेल्या सूचनांचा तिरस्कार मी करणार नाही. ज्या इंद्राने ब्रह्महत्येचे पाप केले आहे त्याच्यावर विश्वास कसा काय करून चालेल?"

तेव्हा मुनी म्हणाले–"जो पाप करतो त्यालाच त्याचे फळ भोगावे लागते. ब्रह्म-

हत्या व मद्यपान या पापांना प्रायःश्चित्तच नाही. तो आपल्या पापाची फळे चाखील तेव्हां तुम्ही आणि इंद्र दोघांनी शपथ घेऊन मैत्री करायला हरकत नाही."

"ओल्या अगर वाळलेल्या दगडाने किंवा काष्ठाने किंवा कठोर वज्राने दिवसां किंवा रात्री देवांनी किंवा त्यांचा राजा इंद्र याने माझा वध होता. कामा नये. हे त्यांना सर्वांना मान्य असेल तर तुम्ही म्हणालात तसे करायला मी तयार आहे." वृत्र म्हणाला.

मुनींनी ते इंद्राला जाऊन कळविले आणि अग्नीला साक्षी ठेवून त्या सर्व अटी कबूल केल्या. तेव्हां वृत्राने त्यांच्या बोलण्यावर विश्वास केला आणि इंद्राशी मैत्रीने राहण्याचे मान्य केले.

त्यानंतर दोघे हातात हात घालून समुद्र-साठी किंवा नंदनवनात हिंडू फिरू लागले. इंद्राशी मैत्री झाल्याचा वृत्राला आनंद झाला. परंतु इंद्र वृत्रासुराचा वध करण्या-साठी संधी पाहू लागला.

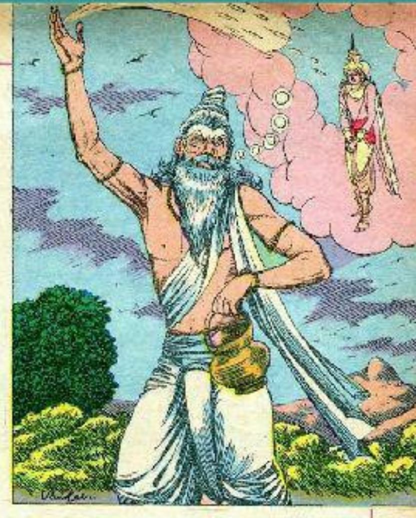
तिकडे त्वष्टाला वृत्राने इंद्राशी मैत्री केल्याचे ऐकून आश्चर्य वाटले. तो आपल्या मुलाकडे जाऊन म्हणाला–"वृत्रा, तू त्या लबाड इंद्राचा कसा काय विश्वास केलास? सर्वांना आपल्यासारखे प्रामाणिक व विश्वास पात्र मानणे फार मोठी चूक आहे. वेडा सुद्धा शत्रूच्या म्हणण्यात येऊन त्याच्यावर विश्वास करणार नाही. त्यात संधी मिळ-ताच विश्वासघात करणाऱ्या व्यक्तीशी मैत्रीधर्म कसा काय निभावणार?"

अशा तऱ्हेने त्वष्टाने अनेक प्रकारे वृत्राला समजावून पाहिले, परंतु वृत्राच्या मनाला त्यातली एकही गोष्ट पटली नाही.

एकदां संध्याकाळी इंद्र आणि वृत्र समुद्रकाठी फिरत होते. ती अशी वेळ होती की दिवस म्हणावा तर दिवस नव्हता व रात्र म्हणावी तर रात्रही नव्हती. शिवाय वृत्र एकटा होता. म्हणून इंद्राने विचार केला कि वृत्रासुराचा वध करायला हीच उत्तम वेळ आहे. त्याने विष्णूचे स्मरण केले आणि विष्णूने अदृश्यपणे वज्रायुधात प्रवेश केला. इंद्राला समुद्राच्या लाटांवरचा फेस काय तो दिसला. तो ओला नव्हता की वाळलेलाही नव्हता आणि फेस म्हणजे आयुधही नव्हते. इंद्राने महादेवीचे स्मरण केले. महादेवीने आपला अंश फेसात टाकला. इंद्राने आपले वज्रायुध त्या फेसात बुडवून व सर्व शक्ती एकवटून ते वृत्रावर टाकले. अशा तऱ्हेने वृत्रासुरचा देह पर्वताचे शिखर कोसळावे असा कोसळून जमिनीवर पडला आणि त्याने प्राण सोडले.

शत्रूची भीती नाहीशी होताच इंद्र अमरावतीला परत आला. मुनींनी त्याचे स्तोत्रगान केले व जगन्मातेचा उत्सव केला. इंद्राने नंदनवनात जगन्मातेच्या मूर्तीची प्रतिष्ठा करून तिचे एक देऊळ बांधले. त्यानंतर सर्व देवांसह त्याला मदत कर-णाऱ्या विष्णूची पूजा केली. अशा प्रकारे जगन्मातेच्या कृपेने व विष्णूच्या सहाय्याने इंद्राने वृत्रासुराचा वध केला. परंतु त्याचे यश मिळाले ते इंद्रालाच. त्यानंतर विष्णू वैकुंठलोकी निघून गेला.

परंतु इंद्राला मित्रद्रोह मनातल्या मनात डाचत राहिला. त्या पापाचे वांटेकरी विष्णू व मुनी दोघेही होते. म्हणून मुनी सुद्धा भीत होते. आपल्या त्या पापाचा

विचार करून पश्चात्ताप करीत मुनी आपापल्या आश्रमात परतले.

आपल्या आणखी एका मुलाचा वध झाल्यामुळे त्वष्टा अत्यंत दुःखी झाला. त्याने मुलाची अन्त्येष्ठी वगैरे उरकली. लबाडी करून इंद्राने वृत्राचा वध केला या अपराधाबद्दल त्वष्टाने इंद्राला शाप केला की त्याला फार दुःख भोगावे लागेल.

पापाचे फळ भोगावे लागले. वृत्रासुराचा वध केल्यानंतर इंद्राचे तेज नष्ट झाले. देव इंद्र कृतघ्न असल्याचे सांगून त्याची निंदा करू लागले. शपथ मोडून मित्राचा घात केल्यावर इंद्रासारखा मित्रघातकी त्रिलोकात कोणी नसल्याचे सांगून सर्वत्र इंद्राची निंदा

होऊ लागली. मुनींच्या मध्येही इंद्राचा आदर कमी होत गेला.

या सर्व कारणांमुळे इंद्र आपल्या सभेत जाऊन इंद्रासनावर बसत नव्हता. तो सर्वदा दु:खी असे आणि घरातच बसून राही. ते पाहून त्याची बायको शची त्याला म्हणाली–"तुमचे शत्रूचं भय नाहीसे झालं, तरी तुम्ही सुखी कां नाही? आणखी कोणी तुमचे शत्रू उरले तर नाहीत?"

इंद्र म्हणाला–"मला तूर्त कोणत्याही शत्रूचे भय नाही. परंतु ब्रह्महत्येचे पातक घडले आहे माझ्या हातून. म्हणून मला हे नंदनवन, अमृत, गंधर्वांचे संगीत, अप्सरांचं नृत्य, तू, कामधेनु, कल्पवृक्ष, यांपैकी एकाचे ही सुख प्राप्त होत नाही." असे सांगून इंद्र मानस सरोवरावर गेला. कोणालाही कळू न देतां एका कमळाच्या लांब देठात शिरून पाणसापासारखा राहू लागला.

त्यामुळे सर्व जगात अराजक पसरले. ते दूर व्हावे यासाठी इंद्रासन रिकामे ठेवणे इष्ट नसल्याने देव व ऋषीमुनींनी विचार करून इंद्रपद नहुष राजाला दिले. नहुष राजाने अनेक यज्ञ करून इंद्रासन प्राप्त करण्यात योग्यता प्राप्त केली होती. परंतु इंद्रपद मिळतांच तो सुखोपभोगात आपले कर्त्तव्यच विसरला. शचीच्या सौंदर्याचे वर्णन ऐकून ऋषीमुनींना बोलावून नहुष म्हणाला–"मी इंद्र झालो असतां माझ्या सेवेला शची कां नाही आली? तिला बोलवा."

ते ऐकून मुनी चकित झाले. त्यांनी शचीला तसे कळविले. ती बृहस्पतीकडे धावली आणि स्वत:चे पातिव्रत्य रक्षण करायला मार्ग सुचवायला विनंती केली. बृहस्पतीने तिला अभयवचन दिले. परंतु ऋषींनी शचीला नहुष राजाकडे घेऊन जाण्याचा आग्रह दर्शविला. कारण त्यांना नहुषाची भीती वाटत होती. तेव्हां बृहस्पतीने एक युक्ती सुचवून शचीला ऋषीबरोबर नहुष राजाकडे पाठविले.

शची नहुषाला म्हणाली—"पती कोठे आहे हे कळल्यावरच मी आपली पत्नी म्हणून रहायला येईन. त्यांची खुशाली कळेपर्यंत तुम्ही थांबावे."

नहुष त्या गोष्टीस कबूल झाला. शचीच्या वतीने देवांनी विष्णूला भेटून इंद्राविषयी चवकशी केली. विष्णू म्हणाला—"तुम्ही अश्वमेध यज्ञ करा व जगदंबेला प्रसन्न करून इंद्राला परत इंद्रपद मिळवून द्या. अशा तऱ्हेने शचीला तिच्या पतीची प्राप्ती पुन्हा होईल."

देवांनी इंद्राचा शोध काढून त्याच्याकरवी अश्वमेध यज्ञ करविला. तरी तो परतला नाही. तेव्हां शचीने अत्यंत दुःखी होऊन बृहस्पतीला त्याचे कारण विचारले. बृहस्पतीने तिला महादेवीची आराधना करण्याचा सल्ला दिला. शचीने तसे केले. जगन्मातेने दर्शन देऊन तिला सांगितले की नहुष तिच्या मायेने मरणार आहे आणि शचीला इंद्राजवळ जाण्यासाठी तिने आवश्यक व्यवस्था पण करून दिली.

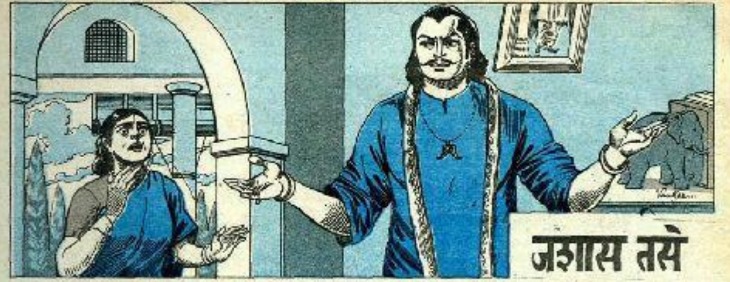
शचीने इंद्राला भेटून तिच्यावर आलेला प्रसंग वर्णन करून सांगितला व नहुष तिच्यावर अत्याचार करण्यास सिद्ध असल्याचे तिने सांगितले. इंद्राने तिला सल्ला दिला—"तू नहुष राजाकडे निरोप पाठव की त्याने ऋषींना पालखी वहायला सांगून तुझ्याकडे पालखीत बसून यावे. तो पापी ऋषींचा शाप लागल्याने तत्काळ इंद्रासनावरून च्युत होईल."

त्याचा तो डाव यशस्वी झाला. शचीला आपली बायको करून घेण्यासाठी नहुषाने ऋषींना पालखी घेऊन यायला सांगितले. त्यांनीच पालखी वाहली पाहिजे असेही सांगितले. ऋषींनी ते मान्य केले. परंतु ते सावकाश चालत होते. म्हणून नहुष अगस्त्य ऋषींना लाथ मारून 'सर्प' 'सर्प' म्हणजे लवकर चल, असे म्हणू लागला.

अगस्त्य ऋषींनी संतापून नहुषाला शाप दिला—"तू सर्प हो!" तत्काळ नहुष साप होऊन पृथ्वीवर आदळला.

अशातऱ्हेने इंद्राला पुन्हां इंद्रपद प्राप्त झाले.

जशास तसे

सदोबा एकाएकी वारल्यामुळे त्यांची बायको आणि दहावर्षांचा मुलगा अनाथ झाले. त्यांनी मागे राहाते घर आणि एक एकर जमीन ठेवली होती.

सदोबाचे शेत धनंजय नावाच्या एका सधन शेतकऱ्याच्या शेताला लागून होते. परंतु सदोबा जिवंत असेपर्यंत त्यांनी ते शेत विकायचे नाकबूल केले. आतां सदोबाची बायको व मुलगा असहाय्य स्थितीत होते. सदोबा वारल्यावर धनंजयने त्या शेताला चांगली किंमत द्यायचे कबूल करून ते शेत आपल्या शेताला जोडून टाकले.

धनंजयने सदोबांचा मुलगा गोपाळ याला व त्याच्या आईला समजावून सांगितले की तुमच्या शेताची जी किंमत आहे ती मी व्याजाने लावतो व तुम्हांला रकमेची गरज लागली म्हणजे लगेच परत करीन. तोपर्यंत गोपाळही थोडा मोठा होईल. हे पैसे तुमच्या जवळच राहले तर कोणी हे तुमच्याकडून घेऊन तुम्हांला फसवील.

सदोबांच्या बायकोने धनंजयच्या गोड-गोड बोलण्यावर विश्वास करून ते पैसे त्याच्याकडे राहू दिले आणि स्वतः काम करून चार पैसे मिळवू लागली. त्या प्राप्तीवर मुलाचा विद्याभ्यास होऊ लागला. गोपाळने शाळेचे शिक्षण संपल्यावर मोठ्या शहरात राहून उच्च शिक्षण घेण्याचे ठरविले. म्हणून त्याच्या आईने धनंजयकडे जाऊन आपले पैसे परत मागितले.

धनंजयने आश्चर्य प्रगट करीत विचारले—"तुम्ही केव्हां हो पैसे माझ्याकडे ठेवलेत?"

ते उत्तर ऐकून सदोबाची बायको चकित झाली. कोणी दुसरा फसवील असे म्हणणारी व्यक्ती लबाडी करीत आहे!

श्री. श्री. सं. नखाते

तिने अनेक वेळा विनवण्या करून पाहिल्या, पण तिला अपमानही सहन करावा लागला.

ते कळल्यावर गोपाळ चिडला. तो आईला म्हणाला–"या दुष्ट माणसाच्या बोलण्यावर विश्वास करून त्याच्याकडे आपण पैसे ठेवले ही आपलीच चूक आहे. तरमग याला याबद्दल चांगला धडा शिकविला पाहिजे."

गोपाळचा अनंत नावाचा एक मित्र होता. त्याचा बाप सोनार होता. गोपाळने आपल्याशी धनंजयने केलेल्या लबाडीची गोष्ट जाऊन बापाला सांगितली आणि त्याच्याकडून काही जुने दागिने घेतले.

दररोज संध्याकाळी धनंजयच्या घरी प्रमुख गावकरी जमत अशाच एका प्रसंगी गोपाळ दागिने घेऊन धनंजयच्या घरी आला. गोपाळला येत असलेला पाहून धनंजय घाबरला की हा आपली बेअब्रू करणार. परंतु गोपाळ त्याच्या त्याविषयी काही एक बोलला नाही. बरोबर आणलेले सर्व जुने दागिने गावकऱ्यांसमोर धनंजयच्या हातात देत म्हणाला–"काका, हे माझ्या आईचे जुने दागिने आहेत. मला या वेळी शिक्षणाकरिता पैशाची गरज आहे. हे दागिने गहाण ठेवून मला पैसे द्याल का?"

"असं होय! तुला शिक्षणासाठी पैसे हवे आहेत ना? पाहिजे तितके घेऊन जा." या शब्दांत गावकऱ्यांसमोर धनंजयने आपल्या औदार्याचे प्रदर्शन केले.

"मला फक्त पांचशे रुपये हवे आहेत!" गोपाळ म्हणाला.

तेव्हां धनंजयने पांचशे रुपये देऊन त्याला निरोप दिला.

दुसऱ्या दिवशी धनंजयने अनंतच्या बापाला बोलावून त्या दागिन्यांची किंमत जोडून सांगायला सांगितले. सोनाराने सर्व दागिने नीट तपासून पाहिले व म्हणाला– "हे तर सर्व आपल्या गावच्या जमिनदार साहेबांच्या दागिन्यांसारखे आहेत. होय हो, संशयाला जागाच नाही. तेच हे दागिने आहेत. फार दिवसांपूर्वी मीच करून दिले होते. त्यांच्या घरी चार दिवसांपूर्वीच चोरी झाल्याचे ऐकले. कदाचित् हेच ते दागिने असावेत."

ते ऐकून धनंजयचा थरकांप उडाला. लगेच सोनार म्हणाला–"चोरीचा माल तुमच्यासारख्या वडील धाऱ्यांकडे ठेवणे बरोबर नाही. ज्याने आपल्याला हे आणून दिले त्यालाच हे परत देऊन मोकळे व्हा!"

सोनार निघून गेल्यावर धनंजयने गोपाळला बोलवून घेतले व म्हणाला–"मला पैशांची गरज आहे, रुपये आणून दे आणि हे दागिने घेऊन जा! व्याज वगैरे देण्याची गरज नाही!" गोपाळने दागिने घेतले व हातात म्हणाला–"मी सर्व पैसे खर्च केले हो! चार दिवस थांबा, मी नक्की देतो!"

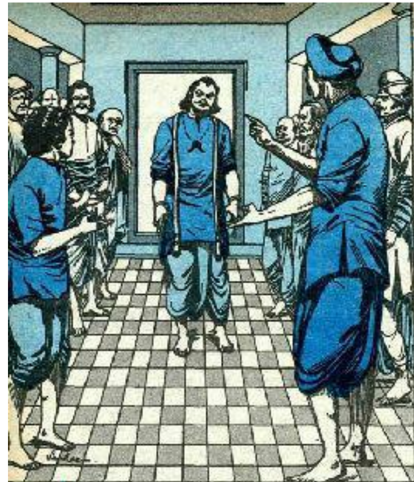
धनंजयने विचार केला पहिल्याने हा चोरीचा माल काढून टाकावा. म्हणून गोपाळ म्हणाला ते त्याने मान्य केले.

एक आठवडा गेला, धनंजय संवयीप्रमाणे वडीलधाऱ्या गावकऱ्यांबरोबर बसून बोलत होता तेव्हां गोपाळने येऊन विचारले–"मी तुमचे रुपये घेऊन आलो आहे, मी दिलेले दागिने देतां का?"

धनंजय क्षणभर बुचकळ्यात पडला. पण स्वतःला सावरून म्हणाला–"मी तुझे दागिने परत नाही का केले?"

गोपाळने आश्चर्याचे सोंग करून विचारले–"मी, आपले दागिने परत घेतले?

मी तुमच्याकडून पैसे घेतले त्याच दिवशी शहरात गेलो, आजच परतलो. दागिने पांच हजार रुपयांचे होते. ते घशाखाली उतरवायचा विचार आहे की काय? याहून जास्त अन्याय व लबाडी आणखी काय असू शकेल हो?" त्याने सर्व वडीलधाऱ्या गांवकऱ्यांकडे पहात विचारले.

तीच गावकरी मंडळी गोपाळची साक्षीदार मंडळी होती. धनंजय विचार करू लागला, गोपाळला रुपये दिले तेव्हां ही मंडळी हजर होती. म्हणून वाटले की मी रुपये दिले ते या सर्वांनी पाहिले असल्यामुळे पैसे वसूल करणे जड जाणार नाही. परंतु झाले उलटेंच. ही मंडळी दागिने ठेवले त्या गोष्टीलाही साक्षीदार होतीच!

सर्व गावकऱ्यांनी धनंजयकडे "काय हो, हा म्हणतो, ते तर खरे दिसते" या अर्थी पाहिले. एकजण तर म्हणालाही–"तुम्ही तरी कसे हो वृद्ध असून असे बोलता? या मुलाने आपल्या आईचे दागिने तुमच्याकडे गहाण ठेवले होते. आम्ही सर्व होतो त्या वेळी त्याने कर्ज फेडले नाही आणि तुम्ही म्हणतां त्या पूर्वीच तुम्ही सर्व दागिने त्याला परत दिलेत? तुमच्या बोलण्यावर कसा कोण विश्वास करील?"

धनंजय संतापला तो चिडून ओरडला–"अहो, हे सर्व दागिने चोरलेले आहेत, जमिनदार साहेबांचे आहेत. या लबाडाने चोरून आणून माझ्या घरी गहाण ठेवले. ते कळतांच मी त्याला ते बोलावून परत केले."

सर्वांनी संशयी नजरेने गोपाळकडे पाहिले. त्याच वेळी अनंतच्या वडिलांनी विचारले–"काय हो, दागिन्यांची मजुरी देणार का?"

धनंजयने चिडून जाऊन विचारले–"मी तुझ्याकडून केव्हां करवून घेतले रे?"

"अहो, रागावण्याची गरजच काय? तुम्ही दिलेले जुने दागिने नवे करून नाही का दिले? त्यांची मजुरी घरी येऊन घेऊन

जा, म्हणाला होता ना? इतक्या लवकर विसरलात?" अनंतच्या बापाने विचारले.

ते ऐकून धनंजयला चक्कर आल्यासारखे झाले, त्याच बरोबर जी लबाडी झाली ती त्याच्या लक्षात आली. हे सांगावे की याच सोनाराने ते दागिने चोरलेले असल्याचे सांगून मला घाबरवून सोडले होते व म्हणून गोपाळला ते परत केले होते तर त्या गोष्टीवर कोणी विश्वास करणार नाही. लोकांना वाटेल की सोनाराची मजुरी मिळण्यासाठी मी उलटा आरोप लावीत आहे.

थोडक्यात सांगायचे म्हणजे तेथे जमलेल्या प्रत्येकाच्या मनात ही शंका घट्ट घर करून बसली की गोपाळने सर्वांसमोर जे दागिने आणून गहाण म्हणून ठेवले होते ते या गृहस्थाने सोनाराकडून वितळवून नवीन दागिने करवून घेतले आहेत. म्हणून सर्व धनंजयला म्हणाले–"आजपर्यंत आम्ही तुम्हाला एक इमानदार शेतकरी व गावातले एक प्रमुख म्हणून मानीत आलो. परंतु आम्हांला हे कधी स्वप्नातही वाटले नाही की तुम्ही लोकांशी अशी लबाडीसुद्धा करतां! तुम्ही या मुलाचे दागिने मुकाट्याने देऊन टाका कसे! ते वितळवून नवे करून देणारा सोनारसुद्धा येथेच आहे."

धनंजयला कल्पनासुद्धा नव्हती की पैशाच्या मोहाला बळी पडण्याचा परिणाम असा भयंकर होईल आणि सर्वांसमक्ष अशी मान खाली होईल! ते दागिने तरी आतां कोठून आणून देणार?

गोपाळलाच धनंजयच्या त्या करुण स्थितीची कीव आली. तो त्या वडीलधाऱ्या गांवकऱ्यांना म्हणाला–"अहो, धनंजय काकांनी इतक्याप्रेमाने जे दागिने सोनाराकडून करवून घेतले आहेत, त्यांची मला गरज नाही. मला फक्त तेवढ्या सोन्याची किंमत त्यांनी द्यावी. दागिने करणारे सोनार काका येथेच आहेत. त्यांना विचारा किती रुपयांची सोने होते ते!".

त्यानंतर धनंजयने गोपाळला पांच हजार रुपये देऊन स्वतःला ऋणमुक्त करून घेतले.

